

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Вірмени на Покутті в XIV- початку XX ст.: соціально-
економічний, політичний та релігійний аспекти»**

Студента 4 курсу, групи СОІз-41
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»

Осташука Романа Васильовича

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Марчук Микола Васильович

Рецензент:

доцент кафедри історії України і
методики викладання історії

Сигидин Михайло Васильович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІРМЕНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ НА ПРИКАРПАТТІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ	
1.1. Джерельна база та історіографія	7
1.2. Демографічні та релігійні особливості вірменських громад в Галичині, Буковині та Покутті	9
РОЗДІЛ II. ПОЛІТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ ВІРМЕН НА ТЕРИТОРІЇ ПОКУТТЯ В XIV- ПОЧАТКУ XX СТ.	
2.1. Перші вірменські громади на території Галичини та Покуття	15
2.2. Господарська діяльність вірмен на Покутті	20
2.3. Побут вірменських родин у сільській місцевості	24
РОЗДІЛ III. ВІРМЕНСЬКИЙ ВПЛИВ НА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНУ СФЕРУ ПОКУТ'ЯН СЕРЕДИНИ XVIII-ПОЧАТКУ XX СТ.	
3.1. Церква. Вірменський архітектурний вплив	33
3.2. Патронатство вірменами храмів у покутських селах	38
3.3. Участь вірмен в Етнографічній виставці в Коломиї 1880 року	39
РОЗДІЛ IV. ВІРМЕНИ ТА ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА	
4.1. Велика війна 1914-1918 років. Початок занепаду вірменського устрою на селі	44
РОЗДІЛ V. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ШКОЛІ	
5.1. Використання прийомів та форм щодо вивчення історії вірмен у шкільній програмі або у позакласний час	48
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Одним із важливих аспектів збереження культурного спадку нашої країни є її комплексне етнографічне дослідження. Українська нація не є винятком. Суспільно-історичні та етнополітичні процеси, прагнення у інтеграції та дезінтеграції в розвитку українських національних земель призвели до формування самостійних історико-етнографічних регіонів реального соціокультурного змісту. Від початку XIX ст. безліч народностей та етнічних груп стали об'єктом дослідження з певним ступенем ексклюзивності та оригінальності. Серед цих унікальних українських культурно-історичних сюжетів чільне місце посідає Покуття з його багатогранною матеріальною і духовною спадщиною, де своє місце знайшло безліч народів (з власної чи чужої волі) у різні епохи. Однією з таких народностей є вірмени – населення Південного Кавказу, представники індоєвропейської мовної сім'ї, державотворчий процес якої відбувався ще до нашої ери.

Актуальні історико-етнографічні дослідження традиційних народних культур етнографічного масиву Покуття, особливо вірменської, допомагають окреслити регіональні закономірності національного розвитку України. Адже впродовж багатьох століть український і вірменський народи розвивалися нерозривно, впливаючи на повсякдення та майбутнє один одного. Дана розвідка дозволяє вивчити подібності між націями переважно в національному контексті, розкриваючи окремі аспекти спільності матеріальних та духовних складових національної культури Покутського масиву, а також вплив вірменського населення на територію південно-східних Карпат.

Започаткували процес збору відомостей про матеріальну та духовну культуру покутців іноземні мандрівники Б. Хаккет, Е. Спенсер, К. Зап, у дослідженнях яких етнографічний матеріал Покуття зводився до випадкової фіксації окремих сторін народного життя. Більше етнографічного матеріалу про покутян подає чеський етнограф К. Зап, який документує місцеві особливості суспільного життя, фольклору, весілля, народних переказів. Польські вчені В.

Залеський, Я.Паулі, В. Вуйціцький та А. Беловський були першими етнологами, які почали збирання інформації на Покутті, подаючи її у своїх розвідках фольклорно-етнографічний матеріал.

В середині 1860-х - першій половині 1870-х років на західноукраїнських землях зростає інтерес до народної культури. Серед науковців цього періоду найбільш плідною була діяльність українського громадського діяча, юриста, вченого, фольклориста М. Бучинського.

Популяризація традиційної культури Покуття відбувається завдяки публікаціям у місцевих виданнях «Жіноча доля», «Нова хата» та «Гуцульське слово», де висвітлюються традиційні ноші, підсобна господарська діяльність та обряди мешканців краю. Завзятимися дописувачами того часу були просвітянки Союзу Українок та відомі громадські діячі О. Кисілевська, О. Дучимінська, І.Гургула, І. Свенціцький, Л. Бурачинська.

Наукова значущість, **актуальність** дослідження полягає в тому, що коло окреслених проблем є маловивченим і недостатнім у етнології, попри існування доволі великої маси літератури про вірмен. Водночас до суспільних потреб цієї роботи належить необхідність дослідження соціально-економічних, політичних та релігійних аспектів вірменської етнічної групи Покуття.

Об'єктом даного дослідження є вірменське населення на Покутті в XIV-початку XX століття- його історія, традиції, звичаї, господарство, релігія тощо.

Предметом дослідження є політична, економічна та культурна діяльність представників вірменських громад в покутському регіоні.

Метою даного дослідження є комплексно дослідити вірменське населення на території Покуття у вирі історичних подій та їхній внесок у розвиток не лише Покуття, але й Галичини, Гуцульщини, Буковини.

Реалізація мети передбачає вирішення ряду наступних **завдань**:

- дослідити різні види джерел, що стосуються теми, проаналізувати достатню кількість джерельної бази щодо минулого вірменської громади на території України та Прикарпаття, роботу діячів української та зарубіжної історичної школи та краєзнавства ,

- розглянути соціально-демографічні особливості вірменських громад в Галичині, Буковині та Покутті, їхню чисельність та місце серед решти етнічних груп та національних меншин, що проживають в західних регіонах нашої держави ,

- ознайомитися з історією перших вірменських общин на території Покуття: міграційна складова, осілість, асимлятивні процеси всередині компактного проживання різних народів ,

- проаналізувати господарську діяльність вірмен, налагодження торгівельних зв'язків, взаємин між вірменами та лідерами Центрально-Східних держав ,

- охарактеризувати життя заможних вірмен у сільській місцевості, відносини між вірменами та українцями, вплив перших на розвиток села та других на традиції магнатів та панів-дідичів вірменського походження ,

- розглянути вірменський феномен у архітектурі та образотворчому мистецтві на територіях північно-східного Прикарпаття ,

- поглянути на життя вірмен у роки Першої світової війни, визначити причини занепаду та руйнування вірменської громади у ті дні, її зникнення з етнічної карти України.

У даній роботі досліджується територія Покутського історико-етнографічного району Західного (Південно-Західного) етнографічного регіону України. За сучасним політико-адміністративним устроєм до Покуття належать Городенківський, Снятинський, Тлумацький райони Івано-Франківської області, Коломийський район на півночі та Тисменицький район на півдні.

Робота визначена **хронологічними межами**: XIV- початку XX століть, коли тут з'явилися перші переселенці, як вони утвердились у новому краї, досягли свого розквіту та були знищені геополітичною ситуацією. Дослідження завершується подіями Першої світової війни.

У дослідженні застосовувалися наступні методи: історичний метод, хронологічний, методи аналізу та узагальнення. Історичний метод використовувався для джерельної бази та історіографії території Покуття. За

допомогою хронологічного методу нами було упорядковано основні події, що стосуються теми дослідження, у всіх їх конкретності та різноманітності. Цей метод зарадив викласти досліджуваний матеріал у чіткій часовій послідовності. Метод аналізу використовувався для аналізу документів та публікацій, краєзнавчих розвідок, що були досліджені у даній роботі.

Ця робота може слугувати вихідною базою для подальшого вивчення досліджуваної проблеми. Результати дипломної роботи можуть бути використані під час педагогічної практики в школі або педагогічній діяльності, при підготовці до семінарських занять. В цьому полягає її **практичне значення**. Досі залишається багато документів, котрі слід підняти із архівів та заповнити ними прогалини у історичному минулому не лише вірмен, а й інших національних груп та націй.

Науковою новизною є дослідження раніше невідомих історичних джерел (краєзнавчих розвідок) конкретної місцевості. Мається на увазі, що більшість матеріалів було почерпнуто та вивчено у осіб, що зібрали масу інформації про минуле вірменського населення у селі.

Бакалаврська робота складається зі вступу, п'ятих розділів, висновку, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІРМЕНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ НА ПРИКАРПАТТІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ

1.1. Джерельна база та історіографія.

Відомий український історик та краєзнавець, почесний громадянин Коломиї Івана Монолатій стверджує, що «поліетнічна структура населення західноукраїнських земель, специфіка кількісного і якісного складу та становища етнонаціональних спільнот зумовили наявність соціокультурного етнокультурного вимірів, функціональність дихотомії «свій» - «чужий». Західноукраїнські землі виступали просторовою ареною політичних вимог етноконфесійних спільнот, що були наслідком потужного колонізаційного іноетнічного натиску упродовж Середніх віків та Модерної доби в умовах бездержавності автохтонного українського населення» [17, с.142].

Про життя та діяльність вірмен у минулому ми дізнаємося із вітчизняних літописів та зарубіжних хронік, особливо наших сусідів - Польщі, Румунії, Угорщини, Молдови. Причиною цього було тривале перебування українських територій у володіннях тої чи іншої корони. Найбільше відомостей про епоху вірменської громади закарбовано у юридично-правових документах, адже вірмени здавна славилися своєю комерційною діяльністю. Про привілеї та особливі права даного етносу є чимало інформації у договорах з польськими, угорськими, литовськими вельможами та власниками міст чи сіл.

Ще одним джерелом інформування про вірмен являється їхня культурна спадщина, переважно архітектура міських будинків та храмів, котра дійшла до сьогодні попри війни та політичні режими.

Свою науково-пошукову роботу та збирання інформації з усної народної творчості не лише українців-русинів, але й такої міжетнічної групи населення Прикарпаття як вірмени спрямували на вивчення та дослідження діячі знаменитої «Руської трійці». Цьому сприяло особисте знайомство Івана

Вагилевича з відомим дослідником історії західноукраїнських вірмен, уродженцем міста Станіслава, ченцем-домініканцем Садоком Барончем (дод. А), який написав книгу «Біографія славних вірмен у Польщі» [36] Ним було проведено кропітку працю стосовно аналізу краєзнавчих матеріалів духівника, а результатом стало написання рецензії, що була опублікована у Кракові 1856 року. Садок Баронч пізніше писав, що Іван Вагилевич є добрим істориком, який своїми зауваженнями та рекомендаціями поправив немало помилок у його працях.

Про заселеність Покуття різними етнічними групами свідчать дослідження про минуле нашого регіону таких відомих етнографів та краєзнавців XIX- початку XX століття як Оскара Кольберга, Ксаверія Мрочко, Михайла Бажанського [1 , с.35 , с.39 , с.40]. У міжвоєнний період наукові записи про дану національність робить український історик, географ, енциклопедист, видавець Володимир Кубійович.

Із здобуттям Україною незалежності все більше дослідників цікавилися минулим нашої країни й зокрема історією покутського краю. Великі внески у цій галузі зробили Володимир Грабовецький, Іван Монолатій, Теофіл Виноградник, Мечислав Фіглевський та інші [7 , с.16 , с.17 , с.18 , с.30]. Фрагментарно про життя вірмен у Коломиї ми знаходимо у роботах місцевого журналіста, краєзнавця та письменника Василя Нагірного при дослідженні цісарсько-австрійського періоду столиці Гуцульщини та Покуття. Наприклад, у книжці «Там, де сходило сонце імперії» є уривок з вітальної промови проректора виставки 1880 року вірменина Агопсовича до цісаря Франца-Йосифа.

Варто сказати, що історію великих та не дуже вірменських родин на Покутті описано частинами у працях краєзнавців з сіл, де проживали вірменські громади. Про минувшину цього народу ми можемо почерпнути у розвідках В.Мандрусяка, М. Савчука, О. Слободян.

Окрім праць названих краєзнавців варто відзначити й праці польських дослідників, які, вивчаючи свій родовід, описали досить цікаву історію наших

земель. До них ми відносимо праці Анджея Богосевича та членкині Фонду спадщини та культури польських вірмен Моніки Агопсович [34 , с.37]. Її монографія «Kresowe Pokucie. The Armenian Republic» (дод. Б) це не просто опис життя покутських вірмен, а родинна історія з фотографіями, листами та розмовами. Хід подій у книзі йде від спогадів прадіда авторки Олександра Агопсовича, де минуле однієї людини переростає у історію цілого покоління ополячених вірменських громад та династій, що вплутуються в різні ситуації в буремні часи Східної Європи.

Вивчаючи праці цих дослідників ми дізнаємося про поліетнічність, багатогранність національних культур Коломийщини, Тлумаччини, Городенківщини, Снятинщини. Серед етнічних меншин, що заселяли Покуття, вагоме місце займають вірмени, які прибувши сюди, мусили зважати на панівну релігію, мову та культуру регіону.

Тож, поки ми звертатимемо увагу на невеликі частинки інформації в історичних джерелах про цей народ, доти він буде продовжувати жити у колі багатонаціонального Покуття давнини.

1.2. Демографічні та релігійні особливості вірменських громад в Галичині, Буковині та Покутті

Формування багатонаціональної спільноти на західноукраїнських землях сягають часів середньовіччя, коли відбулась чисельна черга міграційних рухів, переселень значної маси різних народностей через політичні, етнічні чи природні умови. Звичайно, це не було добровільно - люди були вимушені покинути свої домівки і гуртуватись у громади, які рушили шукати нові місця для проживання і не мало значення місто це чи село. Таким чином певні народності ставали колонізаторами земель інших народів, де співснували зі своїми новими сусідами. Як зазначає Н. Яковенко, «багатомовне і багатоетнічне галицьке місто стало «полем дослівно щоденних контактів різних культурних світів» [33].

Вірменська умілість продавати-купувати припала до душі місцевій владі, яка робила все можливе для створення комфортного життя вірменських громад у Коломиї, Снятині, Городенці, Гвіздці, Заболотві, Тисмениці, Тлумачі, Косові, Кутах, Лисцях. Так, в 1628 році король Сигізмунд III своїм привілеєм дозволяє вірменам «поселитися в Снятині, займатися торгівлею та ремеслами, збудувати костюл, вибрати з-посеред себе війта і старших» [37 , с. 62], судитися таким правом, як вірмени у Кам'янці-Подільському та Львові. Також їм дозволялось «закладати фільварки, сади, пасіки. За королівським привілеєм вони звільнялися від податків на п'ятнадцять років» [35 , с. 62]. «Вірмени Снятина отримали власний магістрат» [7 , с. 58]. У своїх дослідженнях Оскар Кольберг писав, що «вірмени прийняли Польщу за свою батьківщину і були гідними її синами» [39].

Що цікаво, Лисці були, так би мовити, неофіційною столицею вірмен на Заході України. Саме сюди прибули перші переселенці. Саме тут свій початок беруть відомі вірменські роди, які творили вже власні династії на нових просторах східного Прикарпаття. У 1766 році польський король Станіслав Понятовський розширив та підтвердив права вірменських громад та зрівняв їх з поляками.

«Етносоціальна структура вірмен відрізнялася від решти етнонацій західноукраїнського регіону, адже вони жили в колоніях, почасти займаючись кустарним ремісничим виробництвом й посередницькою торгівлею. Окрема частина західноукраїнських вірмен була землевласниками й орендодавцями. В досліджуваний період вірменські купці із Сучави, Станиславова, Снятина та Кут орендують, а з часом і викупувають боярські маєтки та землі релігійного фонду» [17 , с. 146].

У кінці XIX століття компактне проживання вірмен перестає існувати. Все частіше вони розселялись по інших містах, містечках Покуття. Здебільшого вірмени рушили в села, де будучи на правах великого землевласника ставали панамі-дідичами. Там, на селі, вони будували для себе маєтки, які не поступались розкішшю та багатством один від одного та вели спокійне життя у

статусі земельних магнатів. Переважно це були вже ті сполонізовані вірменські роди, яких зрівняла у права раніше польська корона, що слугувало стрімкому ополяченню новоприбулих. Вірменські звичаї замінили українськими чи польськими, а за віросповіданням були або греко-католиками (Коломийщина, Снятинщина, Тлумаччина), або римо-католиками, залежно від віросповідання місцевого населення, тому вкладали чималі кошти на будівництво нових церков, храмів, костелів в українських селах. Відбувається розчинення (іншими словами - асиміляція) вірмен на великій території, а в останні десятиліття XIX ст. вірменські колонії остаточно зникли із мапи покутського регіону.

З архівів ми дізнаємось, що «в 40-х рр. XIX ст. найбільше вірменів у Східній і Західній Галичині було саме в Коломийському окрузі. Тут їх нараховувалося 5793 осіб (щоправда, вже у 1858 р. в цій окрузі було 2087 вірменів)»[16 , с. 73]. Недарма австрійський письменник Леопольд фон Захер-Мазох відзначав: «...якщо комусь захочеться намалювати невеличку картину Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломій... Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та білявий шваб з короткою файкою у кутику уст, відчуття алегорії проймає його, і він бачить, як Схід та Захід простягають один одному руки. Жоден край багатонаціональної монархії не запропонує йому такої картини...» [17 , с. 149].

Перепис населення 1900 року зафіксував у Східній Галичині близько півтори тисячі вірмен-католиків і вірмен-православних. Більшість з них проживало в східній частині Галичини (1496 осіб). Наприклад, в Косівському повіті - 570, Коломийському - 116, Снятинському -105 і Городенківському-10042. У Львові, за 1869 році до вірменського народу себе записувало 2000 людей. На Буковині ми спостерігаємо знайому картину-внаслідок асиміляції вірмен все менше представників цього народу зачисляли себе до вірмен. У 1880 році на Буковині проживало 756 вірмени-католики, а саме: в Кіцманському повіті (175 осіб), Вижницькому (138), Сучавському (93), Чернівецькому (57), Радовецькому (22),Сторожинецькому (10),Серетському (9),Кімполунзькому (3).

З усіх буковинських міст найбільше вірмен мешкало в Чернівцях (249 осіб). «Православні вірмени (686 осіб, або 0,12%) найбільше заселяли Сучавський повіт (536 осіб - з них 473 в Сучаві і 63 у Гурагуморі), Вижницький (58), Радовецький (31), Кімполунзький (26), Серетський (5) і Кіцманський (3). У Чернівцях мешкало тільки 27 вірмен-православних» [17, с. 149].

Внаслідок міграційних процесів та ополячення вірменські громади почали скорочувалося. Про це свідчив і знаний український вчений-етнограф, мовознавець Яків Головацький: «За милю від Станиславова на сході лежить Тисмениця над Вороною, місто з вірменським населенням. Цей східний народ, ще за княжих часів запрошений на Русь для піднесення торгівлі, осів по містечках Південної Русі, зокрема, у Лисці, Тисмениці, Язлівці, Кутах, Снятині... Вірмени займаються торгівлею, приготуванням лою. До сьогодні зберегли свою віру, почасти мову, побут, риси обличчя. Старі говорять по-вірменські, молоді по-українськи. Вірменин відзначається стриманістю, ощадливістю, торговельним хистом... Деякі багатші родини, які здобули шляхетство, сьогодні є власниками великих маєтків у Східній Галичині. Вони об'єдналися з польською шляхтою, прийняли польську мову та шляхетські звичаї, почасти латинський обряд» [17, с. 150]. У 1890 році на Буковині нараховувалося 546 вірмен-православних та 747 вірмен-католиків.

Уже в 1910 р. «вірменами визнавали себе 998 осіб (0,12% від загальної кількості населення - 800 988 осіб), зокрема 341 православний (0,04%) і 657 католиків (0,08%). Найбільше вірмен-православних жило в Сучавському повіті (228 осіб), а вірмен-католиків - у Вашківському (104)» [17, с. 150].

Представниками вірменського бізнесу на західноукраїнських землях були сім'ї Пассакасів, Хуелів, Ромашканів, Шадбеїв, сполонізовані родини Абгаровичів, Єжийовичів, Кшижтофовичів, Петровичів та інші.

Безумовно, варто говорити і про подальшу діяльність окремих поселень. Як-от, на галицько-буковинському порубіжжі залишалися дві вірменські колонії - у Снятині та Кутах. Але, незважаючи на полонізаційні процеси, «у 1860-х рр. у самому Снятині мешкало 135 вірмен, а до снятинської парафії

належали 300 осіб з 28-ми сіл , с. тоді ж у Кутах налічували приблизно 1000 вірмен, які об'єднувалися у окрему парафію з 12-ти сіл» [18 , с. 151]. Окрім заснування власних колоній, вірмени розселялися у земляцтвах чужих. Наприклад, у Вінцентівці- німецькому поселенні на межі Коломиї та села Королівка.

На початку ХХ ст. вірмен-католиків у Галичині було орієнтовно 5500 осіб. Вони мали дев'ять парафіяльних храмів і 16 каплиць. До 1930-х років вірменські жителі граничних містечок Кути над Черемошем, Снятин чи Чернівці зберегли свою мову, ритуали і традиції у порівняно незмінній формі.

В Кутах (дод. Н) вірмени берегли свою національну ідентичність найдовше. Тому не є дивиною, що саме тут впродовж кількох століть до 1939 року 13 червня відбувались з'їзди вірмен, на які прибували делегати з Буковини, Бессарабії, і навіть з Вірменії. В Кутах, Лисці та в покутських селах вони жили здебільшого замкнутою общиною. На нових місцях осілости вірмени мали свою громадську спілку, судилися за своїм правом, так званим вірменським статутом. «Управління вірмен складалось переважно з представників шести партиціанських вірменських родин: Мірзовичів, Якубовичів, Барончів, Митковичів, Гаувазів та Мануковичів. Деякі з них неодноразово обирались війтами, як, наприклад, Яків Мірзович (в 1743, 1749, 1756 рр.), Семен Миткович (в 1771, 1773, 1774 рр.), Домінік Гауваз (в 1777, 1778, 1779-1780, 1782, 1784 рр.)» [6 , с. 62]. Судове самоуправління складалось з 6-13 чоловік (війт та присяжні). Особлива увага приділялась писареві, який в разі потреби повинен був пояснювати правові норми. Всі справи вирішувались колегіально. Зазвичай засідання суду відбувалось в кожний третій вівторок місяця, окрім святкових днів. Це підтверджується актами снятинського вірменського суду.

Особливо суворо карались чоловіки за аморальну поведінку та насильство над жінкою. Наприклад, вірменський суд Снятина засудив одного з членів вірменської колонії Каєтана Матусевича «за сварки з жінкою, п'янство та спробу продати будинок, на півтора року тюремного ув'язнення в замковій

вежі. Після цього він повинен протягом двох недільних служб лежати хрестом в церкві. Окрім цього повинен сплатити штраф двадцять грош на користь замку і двадцять грош на користь вірменської громади, видати для потреб церкви визначену кількість воску і попросити вибачення в ображеної ним жінки» [24 , с. 83].

У міжвоєнний час були поширеними вірменські зібрання. «В листопаді 1927 року, за участі Мар'яна Криштофовича, в окружному Товаристві Господарському Східної Малополющі в Коломиї відбулись зібрання. На зібраннях були присутні ксьондз Самуель Манугевич, староста Станіслав Агопсовіч з Городенки, підполковник Якуб Осадча, інженер Богосевич , в господарській справі виступав Казимир Агопсовіч з Тулукова» [24 , с. 84]. 19 та 20 вересня 1929 року в Снятині «відбулись покази коней організовані Малополюським сільськогосподарським товариством. Відомою у Варшаві була й молочарня у с. Княже, господинею якої була Ізабелла Ярузельська з Криштофовичів» [35 , с.156-158].

Всі ці процеси та явища, що відбувались у середовищі вірмен Покуття завершуються в роки Першої світової. Військові дії та повстання призвели до занепаду господарювання вірменських родин на Коломийщині - землі продавали або тікали в глиб вже нових держав, які постали після розпаду Австро-Угорської імперії.

Отже, чисельність вірменських общин у тому чи іншому регіоні показує масштаб впливовості представників цього народу та засвідчує зацікавленість ряду вчених у вивченні цієї етнічної групи.

РОЗДІЛ II

ПОЛІТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ ВІРМЕН НА ТЕРИТОРІЇ ПОКУТТЯ В XIV- ПОЧАТКУ XX СТ.

2.1. Перші вірменські громади на території Галичини та Покуття.

«Кусок Азії, кинутий на руську землю»- так писав колись про вірмен Прикарпаття польський історик Владислав Лозінський» [12]. Переселялися вони із Вірменії до України через Кримський півострів. Спочатку вони заселяли північ українських земель та південь зокрема, а потім рушили на захід, на Прикарпаття. На наші землі поселенці приходили переважно з Волощини.

Найкомпактніші вірменські поселення утворилися на західноукраїнських землях. Масштабне переселення вірмен на Прикарпаття припадає на середину XIII століття, коли у 1239 р. татарські орди на чолі з ханом Альп Асланом знищили столицю вірменської держави Ані. Після тих подій «численні втікачі рушили на нові території, будуючи підвалини для вірменської діаспори західноукраїнських земель у Львові та інших галицьких містах» [17 , с.142]. Ці події прийнято вважати початком інтенсивного переселення вірменських общин на Прикарпаття, а також першою хвилею еміграції цього народу на галицькі, покутські землі. Із 2-ї половини XIII ст. на важливий осередок вірмен східного обряду перетворився Львів. Перші поселенці принесли із собою свій стиль життя. Головним заняттям львівських вірмен була «торгівля зі східними краями - найприбутковіша діяльність у транзитному Львові - «східних брамах» Польського королівства» [17 , с.142]. Такі хвилі переселення за певних обставин були, по-перше, добровільними - пошук спокійного регіону, і політичним - у разі втрати власної незалежності, що і сталося в 1319-1375 роки.

У період із XIII до XVIII ст. тут існувало понад 20 вірменських колоній, а загалом кількість поселень, в яких жили вірмени, сягала 70-ти. У найвідоміших із них у Львові, Кам'янці (нині м. Кам'янець-Подільський),

Могилеві-Подільському, Луцьку. «Там діяли вірменський міський уряд на чолі з війтом, функціонувало вірменське представництво у посольстві. З X ст. була відома велика колонія вірмен у Києві» [5].

У період Київського і Галицько-Волиського князівств і в часи пізнього середньовіччя вірмени відіграли помітну роль у господарському та культурному житті західноукраїнських земель. Досить значний відсоток серед них становили купці та ремісники. Не випадково в Кам'янці вірмен називали «кобзанами» (від польського «кобза» - гаманець). І хоча серед них певну частину становили «раміки» (чернь, простолюд), порівняно високий соціальний і майновий стан вірменського населення сприяв збереженню серед них ендогамних рис. Один із дослідників середини XIX ст. В. Шевич писав, що «кобзан може одружитися лише на кобзанці» [5].

Перші утікачі ділились на дві групи- на знать та лицарів, що шукали прихистку і рядились до лав військ руських князів. Друга група - купці, які почали будувати свої торгові місця в країнах на північ від Чорного моря. З роками ця група торговців почала домінувати.

Нині йде жвава дискусія- коли ж врешті-решт вірмени прийшли на Захід України? Більшість схиляється до записів 1062 року в грамотах Кам'янця-Подільського. Ця думка була поширеною в радянські часи Михайлом Тихомировим. Скептицизм у цих припущеннях висловлював Ярослав Дашкевич, називаючи це фальсифікацією. Якими б не були суперечки можна сказати одне: вірмени на ці землі дійсно прийшли у період княжої доби. Також згадується про освячення у 1098 році церков Пресвятої Богородиці і Святого Григорія Святителя у місцевості Ілов-Львів. Згідно свідчень П. Вітковського, вірмени у Львові з'явилися раніше ніж перша офіційна писемна згадка про це місто. Чимало дослідників датують розселення вірмен під Високим замком серединою XII ст. Доказом цього є напис на могильній плиті одного вірменина, якого поховали в 1277 році (львівське вірменське кладовище було знищене), тобто вірменська громада обжила у цьому місті ще до того, як король Данило Романович (Галицький) переніс сюди свою столицю.

Ми не можемо ані спростувати, ані заперечити твердження літописця Мартіна Груневерга (здійснив візит до Києва у XVI ст.), що невелика кількість вірмен брала безпосередню участь у Грюнвальдській битві 1410 року в добу польсько-литовського панування на українських землях та входила у загони під командуванням Адама Доманисевича.

Вірмени були чудовими торговцями зі Сходом, добрими кустарями, хорошими майстрами ювелірної справи. Це були вчені люди, які зберігали тут свої традиції і мову до кінця XVII століття. «З них були добрі перекладачі зі східних та європейських мов, а відтак і добрі дипломати. Потоцькі, які володіли великою кількістю міст та сіл намагалися в той час за рахунок вірмен урятувати старі міста від економічного занепаду» [12].

1663-1664 роках у Станіславі (нині-Івано-Франківськ) з'являються перші вірменські поселення. Через рік споруджують вірменську церкву і надано ремісничі пільги вірменам. 1677 року влада міста запросила вірмен-втікачів з Кам'янця-Подільського та надала привілеї вірменській громаді і право створити власну гміну. Скасовано для них певні податки. Виділено землі для поселення вірмен і входження поважних вірмен до складу магістрату. «З цього часу Станіслав стає осередком вірменської торгівлі між сходом і заходом. Станіслав став першим містом, де вірмени отримали самоврядування» [31]. Взагалі, привілеї, які їм тут надавалися, не раз підтверджувалися польськими королями. Із кінця XIV ст. відоме поселення вірмен у Кам'янці: сюди переїхали чимало вірмен Станіславова з метою надійного прихистку від турків. Власниця Богородчан Констанція Потоцька у 1689 році звільнила вірмен від частини повинностей та дозволяла купівлю-продаж різних речей, щоб ті розвивали свою працю та обжилися. Вони утворювали хоч і дрібну, але згуртовану громаду. Вірменське духовенство поширювало свій вплив на парафії Тлумача, Надвірну, частини Коломийського повіту, аж по села Слобідка Лісова, Коршів, Кам'янка, а також Буцацький повіт. 1775 року їхня чисельність у Станіславі становила близьк 1800 осіб. «У 2-й половині XVI ст. виникла вірменськ колонія у м.Бар,

на початку XVII-XVIII ст. у Бучачі, Жванці, Підгайцях, Бережанах, Тульчині, Чорткові» [5].

Натепер мало відомо про коломийських вірменів, які могли бути кустарями та купцями. Вони переважно торгували привізним крамом на місцевому ринку. Перші вірменські родини могли з'явитися в Коломиї ще 1367 року, коли тут поселилося вісім сімей і було створено власну релігійну громаду, що сповідувала східний обряд християнська. «Після 1374 р. тут поселяється ще одна значна група вірменів, яка жила з торгівлі і ремесла» [16 , с.73].

Друга хвиля еміграції вірмен до Галичини припадає під кінець XIV ст., опісля цілковитої втрати незалежності вірменською державою у 1319-1375 рр. та захоплення османами в 1475 році Криму. В цей час великі вірменські групи переселилися в Галичину і створили тут свої квартали в Тисмениці, Бродах, Станиславові, Жовкві, Золочеві. Займалися вони переважно торгівлею, були перекладачами та посланцями, частина працювала в сільськогосподарській сфері, розведенням свійських тварин, а пізніше вірмени нерідко ставали економами, радниками. Багато вірмен жило у Львові та Кам'янці на Поділлі, а менші групи проживали в Тисмениці, Бродах, Бережанах, Лисцях, Станиславові чи Кутах. «У XV ст. вірменські купці поселились і в Снятині» [19 , с. 81]. Снятин був великим містом, яке славилося своїми торгами та ярмарками по всій Речі Посполитій. Сюди прибували купці та майстри з багатьох країн Європи. В 1564 році королівський люстратор, описуючи Снятинське староство, писав, що снятинські ярмарки і торги є «першими над всіма містами Русі» [4 , с. 54].

У XVI столітті вірмени появилися в Тисмениці. Однак, «шематизми львівської архидієцезії вірмено-католицького обряду від першого до останнього подають 1062 р., як дату прибуття перших вірмен до Тисмениці» [12]. Саме цей рік прийнято вважати як першу згадку про місто Тисменицю. Тисменицькі вірмени згуртувалися в громаду одновірців, робили грошові внески, організовували вірменські школи, старалися зараджувати бідним.

Від другої половини XVI ст. через переслідування молдовського господаря Стефана VI Рареша на українські землі - переважно у міста Поділля та Покуття- переселилося багато вірмен із Молдови та Волощини. І в наступні століття переважно молдовські вірмени утворювали нові колонії на українських теренах: у XVII ст. у Лисці , с. в XIX ст.- у Чернівцях. Саме події, що відбувались на Волощині стали каталізатором для третьої хвилі міграції вірменських родин. «В Галичині вони створили громади в Кутах та Городенці, а частина з них поселилася у Львові, в якому на той час уже існувала вірменська громада зі своєю церквою, єпископом, судами та органами самоврядування» [17, с. 143].

Десь у XVIII ст. під впливом колонізаторської політики польської влади, яка надавала заможним вірменам дворянські титули, відбувалося швидке злиття вірменів з поляками. До кінця XIX ст. вони вже могли цілком асимілюватися. Є згадка про 12 гімназистів, вірмен, які навчались у Коломийській гімназії в період 1864-1965 років.

«Економічне становище вірменів було задовільним. У другій половині XIX- на початку XX ст. вони мали лишень кілька крамниць продовольчих і промислових товарів, кравецькі й шевські майстерні. До початку Першої світової війни вірмени остаточно асимілювалися» [16 , с. 73]. Свого часу відомими коломиїськими вірменами були: різник Аксентовіч (1900-ті рр.), дідич Якуб Гассо-Агупсовіч (1845-1917), командор ордену Франца Йосифа, посол до Галицького сойму і Райхсрату, президент повітової ради Стефан Мойса-Росохацкі (1907 р.). (дод. Ц)

У XIX столітті більшість вірменських сімей почали освоювати покутські села, проживши там першу третину XX століття.

Як висновок ми можемо сказати, що відносини між українцями та вірменами є дуже давніми. Українські землі стали новою батьківщиною для сотень вірменських общин, які сформували свої колонії на Заході України, стимулювали місцеві верстви населення на розвиток свого краю через торгівлю та транзит.

2.2. Господарська діяльність вірмен на Покутті.

Взагалі, розглядаючи історію діяльності вірмен в ХІХ ст., ми не можемо не згадати про той довгий шлях, про попередні століття, які стали початком активного розвитку ремесел вірменами, адже до початку ХХ століття ця національна меншина на Покутті налагодила свою діяльність, яка не поступалась українським, а тим паче польським кустарям. Тож у дослідженні діяльності вірмен ми згадаємо що передувало такій роботі на користь як вірменських колоній, так і українській та польській економіці.

До традиційних форм господарської діяльності вірмен належали землеробство та садівництво, виноградарство і виноробство. «Скотарство вірмен в Україні зберегло традиційні форми - осідлу та відгонну. З інших, доволі розвинутих у Вірменії традиційних занять, бджільництво та рибальство настільки не розвинулися на Прикарпатті» [5]. Покутські вірмени займалися звичною для них справою: торівлею, адже снятинські та коломийські ринки приваблювали до себе купців з усіх регіонів Речі Посполитої. Чудово розвивався бізнес торгівлі худобою та кіньми. Підтвердженням цього є торгова угода 1725 року між перськими та станіславськими вірменами про транзит азійських товарів (в основному худоби) через місто до Лейпцига і Гданська. З того часу навколо Станіслава систематично проходили ярмарки коней, овець, корів. Це вплинуло на стан ринку в сусідніх країнах. «Вірмени стали постачальниками коней всієї армії Центральної Європи, Станіслав найвідомішим ринком Східної Європи» [31]. Але це не було можливим без перегону худоби з Волощини та Румунії через покутські шляхи.

Для перевезення вантажів вірмени використовували так звані переметні суми-хурджин із щільної безворсової тканини, що як за формою, так і за орнаментикою цілковито подібні до гуцульських бесаг.

У побуті широко використовували різноманітний глиняний посуд, зокрема «караси» - великі глеки для зберігання вина, олії та зерна. Поливаною керамікою славились вірменські гончарі, що, очевидно, не є випадковим, адже значні стилістичні паралелі в оздобленні різноманітних поливаних виробів з

середньовічного Двіна та Херсонеса (стародавній Херсонес Таврійський) і Косівщини, де здавна існували потужні вірменські колонії. Також вірмени були одними з основних виробників черепиці, яку вони везли з Півдня України до Галичини.

Віддавна славилися високою якістю та художньою вартістю вироби вірменських ремісників. Вірмени посідали чільне місце у зброярстві, ювелірній справі, шовкоткацтві та килимарстві, гаптуванні, чинбарстві (особливо у виготовленні сап'янів, кордибанів і замші).

І все це зазвичай поєднувалося з активною торгівлею. Вірмени Львова та західноукраїнського регіону займали провідні позиції в левантійській торгівлі Речі Посполитої, відігравали важливу роль у дипломатії, часто були перекладачами.

Одне із найдавніших традиційних вірменських ремесел - обробка шкіри та виготовлення виробів із неї. «Одним з важливих осередків торгівлі на Покутті була Коломия, яка 1424 р. отримала «право складу» [43 , с.110], що визначало глядіти упродовж визначеного терміну товари та залучення нових торжників. У другій половині XV ст. торгування поширюється на Снятин, де проходять великі ярмарки. Потрібними стають бондарство, шевство й кушнірство. У XVI столітті основними осередками вичинювання шкіри та виробництво з неї речей на Покутті залишаються Коломия, Тисмениця й Снятин. Як свідчать джерела, у цей час «у Коломії було 8 цехів і налічувалося 200 ремісників, у тому числі 11 кушнірів» [43 , с.110]. Промислу вчилися у тутешніх майстрів-ремісників або в цехах Кам'янця-Подільського чи Львова, де були потужні вірменські громади. Про прихід учнів на науку із Снятина, Завалля та інших міст демонструють записи в цеховій книзі кам'янецьких кушнірів.

У Музеї історії міста Тисмениця ім. С. Гаврилюка знаходяться відомості про те , що у 1590 році в місті оселилось кілька вірменських родин з Кам'янця-Подільського, які спеціалізувалися на кардибанах та сап'яні. Вже через два роки вірмени, разом з місцевими майстрами, утворили організацію кушнірів і

білошкірників, а 1637 році у реєстр магістрату занесено статут кушнірського цеху вірмен. Розросту ремесел допомагали привілеї, надані князями Потоцькими, що передбачали звільнення від чиншу на 20 років місцевого населення та емігрантів, які займаються торгівлею і ремеслом. Унаслідок цього наприкінці XVII ст. з ряду міст України, Молдови приїхало повно купців і ремісників вірменської та єврейської національностей.

У Львові найкращими виробниками кордибану і замші були вірмени-чинбарі, які й принесли це ремесло на українській землі. У XVII ст. тут діяв окремий вірменський сап'янний цех, що вичинював шкіри для експорту у Молдову, Московію та Угорщину, статут якого був затверджений 1620 року. Чинбарі поділялися на звичайних, червоношкірників та кордибанників. Звичайні чинбарі (білошкірники) лише обробляли шкіру, а не фарбували її. Червоношкірники обробляли і фарбували шкіру в різні кольори. Кордибанники виготовляли спеціальні «кордовські» шкіри із козячої чи телячої шкіри чорного кольору і вироби із цих шкір. Поодинокі цехові майстри вичинювали замшу і сап'ян. «У 1584 році вірменський купець із Сучави Попович продав у Снятині багато товарів, серед яких було сто п'ятдесят сап'янових шкір. Процес виробництва сап'яну відбувався у спеціалізованих майстернях - табахарнях. У Снятині табахарня була цеховою, де працювали цехмайстри, майстри та учні» [6, с. 86].

Серед найрозвинутіших та найвідоміших ремесел, якими займалися вірмени як на Батьківщині, так і на Покутті, були ткацтво (особливо шовкоткацтво) та килимарство. «На ярмарках, що мали характер «пересувного ринку», можна було купити привізні товари: турецькі і перські тканини, французьке сукно, російські хутра, дорогоцінні прикраси, зброю. Також там було багато худоби з Молдови і Прикарпаття, яку вірмени закупували великими партіями і вивозили на західні ринки Речі Посполитої» [7, с. 10].

В 1628 році король Сигізмунд III своїм привілеєм дозволяє вірменам поселитися в Снятині, займатися торгівлею та ремеслами, збудувати костюл, вибрати з-посеред себе вйта і старших, судитися таким правом, як вірмени у

Кам'янці-Подільському та Львові. Також їм дозволялось закладати фільварки, сади, пасіки. За королівським привілеєм вони звільнялися від податків на п'ятнадцять років. Дане право було підтверджено вірменам і наступником Сигізмунда III - Владиславом IV.

Але купецьких хист вірмен набув і негативного відтінку, що відбилось на сприйманні вірменських торговців українцями, їхня (вірменська) корисність, про що йдеться у приказці записаній Оскаром Кольбергом: «Як у вірменина купуєш яйце, то побачиш чи він не вкрав з нього жовток» [38]. Про корисність вірменів говориться й у легенді: «Два вірменські купці Кастан та Аветік Ромашканові торгували в горах з гуцулами. Один гуцул сказав, що знайшов багато виробів з міді і хотів зробити з них котел. Брати оглянули знайдені монети й зрозумівши, що то золото, дали гуцулові котел, а монети забрали. За гроші вони купили собі землі в Городенці та Іспасі» [24 , с.82] .

Коломийські та снятинські вірмени не гребували скупці товару і на угорських базарах, звідки поверталися у супроводі угорських жовнірів, адже по дорозі на таке добро могли напасти розбійники. Дорога додому ішла через Надвірну. Відомо, що в 1765 році вірмени-купці накуповували в Молдавії свиней-вепрів з метою їх перепродування на угорських ярмарках. У 1770 році вірменські купці зі Снятина їхали «компаніями» до Угорщини за товарами. А щоб дорогий крам не розікрали, або щоб він не псувався «на торгових шляхах розташовувались митні комори, у менших населених пунктах -прикоморки, де стягалось мито з торгівців та їхнього товару. Одна з найбільших митниць на Прикарпатті знаходилась у Снятині» [6 , с. 76].

З поширенням сап'янового ремесла у Снятині було відкрито ремісничий цех, де окрім майстра працювали учні та челядники. Також вірменські ремісники займалися заготівлею м'яса. Значна частина різників була зосереджена у Снятині. Поряд з різницьким ремеслом тісно був пов'язаний кожум'яцький промисел. Вироби вірменських кожум'яків користувалися великим попитом не тільки в Україні, але й за кордоном. Досить поширеними були майстерні шевців, які шили взуття. Серед вірменських поселенців також

варто відзначити кравців, гаптярів, гончарів, слюсарів, золотарів, ткачів, столярів та інших.

Маючи ось ту комерційну «жилку», вірмени накопичували великі статки, багатіли. Низькі податки, відсутність конкуренції, підтримка польської шляхти, якісний товар допомогли вірменами купувати землю та займатись садівництвом, городництвом, будівництвом млинів, інвестувати у копальні тощо. Таким чином почали формуватись впливові вірменські роди Теодоровичів, Агопсовичів, Богдановичів, Аксентовичів, Абрагімовичів тощо. Були вірмени і знавцями ресторанної справи. Один із снятинських вірмен був власником великого ресторану, чи винарні, яку письменник Василь Стефаник описав у новелі «Такий панок».

Роль вірмен у ювелірній справі була подвійною: з одного боку, ювелірні вироби належали до основних предметів торгівлі вірмен, а з другого - вірменські ювеліри, золотих і срібних справ майстри були одними з найкращих у цій справі. Сприяли розвитку золотарництва домашні та суспільні традиції, глибокі релігійні почуття міщан, які жертвували церквам коштовні речі. «Одним з найцікавіших львівських майстрів був королівський ювелір і секретар Бедрос Захаріяшович. Ще одне відоме серед львівських ювелірів ім'я - Бедрос Мардерисович, який вважався патріархом львівських вірменських ювелірів. Він виробляв багаті обладунки та інкрустовану золотом й оздоблену дорогоцінними каменями зброю» [5]. Петро Августинович також оздоблював зброю та обладунки. Волоський господар носив оздоблені золотом обладунки роботи Кіркора Кам'янецького, замовлення для київського воєводи А. Потоцького виконував вірменин Кшиштоф Мустафович.

2.3. Побут вірменських родин у сільській місцевості.

До кінця XVII століття вірмени селилися переважно в містах, де займались звичними для себе роботою, а саме торгівлею, виробництвом певного краму. Лише XIX столітті у зв'язку із освоєнням нових торгівельних

шляхів та стрімким ростом торгівлі вірмени почали шукати джерела для існування в селах. Такі поривання в селища охоче підтримувала польська панівна верхівка і тому за заслуги перед Польською державою в другій половині XVIII ст. дехто із них отримав статус дворянства (так зване «шляхетство»), що вподальшому вплине на поміщицький устрій в низці сіл Покуття. Вірмени заводили фільваркові господарства й повністю злилися з польською шляхтою.

Але врешті-решт вірменські родини надали перевагу садівництву-вирощуванню плодово-ягідних дерев та овочів. Про величезні площі, гектари нової господарки, яку впродили вірмени українські селяни склали легенди. Одна з легенд така, що в селі Кобилець, яким володіли вірменські дідичі вирощували екзотичні фрукти, на кшталт, цитрусових (апельсинів, мандаринів, бананів).

Були серед вірменських магнатів й такі, що добре володіли українською мовою, запозичували у місцевих жителів звичаї та обряди. За прикладом села Русів, «на Різдвяні свята вірмени сіл Потічок, Видинова, Новоселиці та інших клали на стіл під скатертину сіно, варили пшеницю з маком і ходили разом з селянами колядувати» [26, с. 86]. Таким чином розділили подальшу долю з українцями.

Досить відомим на Покутті був рід Агопсовичів (дод. Е), які мали свої володіння на теренах Коломийщини та Снятинщини. З початку XIX століття і до 1939 року с. Кулачківці (дод. Г) належало вірменській сполонізованій родині Агопсовичів. Останнім володарем місцевого маєтку був Мечислав Агопсович.

Перлиною і за сумісництвом родовим гніздом Агупсовичів був двір в Кулачківцях (Рисунок ГЗ), який звели до 1850 року. «Місце вибрали гарне: село далеко внизу, а тут пагорб, вид на навколишні гори, та, здається, навіть на Гвіздець. Саме такий вид з вікон мали парадні кімнати палацу. Всього покоїв було понад десять, і вони мали не амфіладне, а коридорне планування. Щоправда, інтер'єри були значно скромніші: побілені стіни, проста паркетна підлога, скромні печі. Ліворуч від палацу збігав пагорбом вниз до села

ландшафтний парк. Від нього не залишилося взагалі нічого. Площа парку разом з садом та ставом складала 15 га. Перед самим палацом була невелика клумба. Панський маєток стояв до Другої світової війни» [24 , с.88].

За даними галицького краєзнавця Антоні Шнайдера відомо, що власниця сіл Кулачківців, Балинець, Трофанівки та Бучачок Фекія з Станеуських Баворовська в 1830 році продала ці землі вірменину Гжегожу Агопсовичу за 13 770 дукатів. Після смерті Гжегожа спадкоємцями стали його сини Кастан та Якуб.

В 70-ті роки ХІХ століття землі та селища на захід придбав пан вірменського походження Якуб Гассо-Агопсович (1845-1917 рр.). «Свого часу Гассо-Агопсовичі відігравали значну роль у житті Покуття. В селах де були їхні володіння Гассо-Агопсовичі опікувалися греко-католицькими церквами. Зокрема Якуб Гассо-Агопсович, який побудував двір у с.Кобилець, патронував Назірнянську, Загайпільську і Кобилецьку церкви. Сам Якуб Агопсович походив із Кулачківців, які разом з Балинцями, Бучачками і Трофанівкою у 1830 р. купив його дід Григорій із Лисців» [14 , с. 53].

Старожили переповідали, що вони добре відносилися до селян, піддержували бідних харчами, одежею, ліками. Ніяке весілля в селі не проходило без дарів Агопсовичів. Наприклад, жителька села Кобилець Ганна Костюк у день свого весілля удостоїлася від панського маєтку в дарунок корову. Родині Параски Максимчук також подарували корову. Якуб Агопсович завжди пригощав робітників перед початком сільськогосподарських робіт і просив старанно трудитися, за що селяни отримували плату. В міру власних сил Якуб захищав чоловіків від служби в австрійській армії, аргументуючи тим, що потрібні робочі руки для праці на ланах. У 80-х роках ХІХ ст. пан Агопсович був ініціатором бідівництва залізниці через Кобилець, але австрійська влада відкинула цю ідею, тому колії було прокладено через Підгайчики. Відомими вихідцями з цього роду є староста Городенки - Станіслав Агопсович, і проректор етнографічної виставки 1880 року в Коломиї Александр Агопсович з Королівки.

Напевно, ніхто з мешканців села Кобилець не здогадується, що таку ж назву має і картина, яка демонструвалась на виставках малярства у Львові, Варшаві, Будапешті. Це одна з численних картин відомого польського художника вірменського походження Романа Леопольдовича Лисаковського.

Роман Лисаковський (дод. К) народився у Львові 8 серпня 1899 року в сім'ї Марії Агопсович та правознавця Леопольда Лисаковського. Батько багато років працював у Дирекції Скарбовій у Львові. Мати - донька поміщика вірменського походження, дідича Якуба Гассо-Агопсовича з Кобильця. На маминій малій батьківщині пройшли дитячі роки майбутнього художника. «До Кобильця ми завжди приїжджали на свята і канікули. Там батько проводив свою відпустку. То був наш другий дім» [14 , с. 59], - пише у своїх спогадах Роман.

Початкову освіту здобув у приватного вчителя. Потім навчався в 4-й Львівській гімназії. Його гімназійні роки-період Першої світової війни.

Закінчив офіцерську артилерійну школу, в 1917 році перебував на службі австро-угорської армії (дод. Щ). У 1919 році служба у полку важкої артилерії Війська Польського. Через чотири роки продовжив навчання на архітектурному факультеті Львівської політехіки. 1927-1932 рр. студював у Краківській академії мистецтв. Після закінчення академії здійснив творчу поїздку до Франції , після якої у 1933 році організував власну майстерню в Кракові.

Впродовж 1933-1939 рр. художник влаштовував кілька своїх виставок у Краківському палаці мистецтв, Варшавському інституті пропаганди мистецтва, в місті Львові. Брав участь в у міжнародній виставці малярства у Будапешті. Друга світова війна надовго відірвала митця від творчої роботи.

1945 року повернувся до Кракова, де застав зруйнованою свою майстерню, роботи розкрадено. Того ж року переїхав до Свідниці.

У повоєнні роки працював на різних місцях і на різних посадах. Але з часом повернувся до роботи. Брав участь у громадському житті , отримавши низку нагород. Після смерті дружини у 1987 році, Роман Лисаковський переїхав

до Варшави. Відвідати Україну та землю свої предків відомий художник зміг лише в 1991 році. 13 вересня 1992 року Роман Лисаковський помер.

Проживала у Кобильці також вірменка Герміна Бавер і її сестра Матильда., Соломея та Антоніна Агопсовичі (дод. Л) «Вірменкою була і дружина Івана Боті, слуги двору. Звали її Анною а їхніх дітей - Вероніка, Вілейм, Людельгра» [14 , с.7]. Якуб Агопсович зробив село Кобилець своїм, власним родовим центром і поставив у селі розкішний двір (Рисунок Г1, Г2). В центрі подвір'я - двоповерховий дім, з якого відкривався прекрасний вигляд на гори, які височіли за Прутом. На жаль, через військові дії 1917 року маєток Агопсовичів у селі Кобилець не зберігся.

У 1857 році брат Якуба Агопсовича - Кастан, став власником Балинець, Бучачок і Трофанівки, але «у 1874 році село Балинці відпродав своєму брату» [27 , с.7].

Про багатство Кастана Агопсовича засвідчує збережений протокол збитків з часів Першої світової війни за вересень, жовтень, листопад та грудень 1914 року. Також маємо безліч цікавих спогадів селян, які працювали у маєтку та на полі вірменина. Кастан Агопсович був трофанівським паном, у якого були великі маєтки. Він любив садівництво і завдяки тому мав великий сад, а також багато поля. Пан вирощував зернові культури: кукурудзу, овес, пшеницю, ячмінь та інші. На честь трофанівського пана вулицю, де він проживав, названо Панською. Ця назва збереглася й досі.

Пан їздив бричкою, запряженою двома парами білих коней. Бричкою управляв фірман-селянин. Згодом у селі фірмана та його родину так і називали «фірманові». У пана був управитель (джонс), який ходив по полі і спостерігав за роботою селян. Ось який був випадок: «Одна жінка, працювавши на панській землі, ненароком зрізала один буряк та один мак, а коли прийшла її черга отримувати платню, тоді управитель сказав: «Нема маку, нема буряка, то немає тобі і платні» [35].

Дружина Кастана Агопсовича намагалась допомагати місцевому люду, який неодноразово звертався за поміччю хворим. Зокрема, жителька села

Бучачки Євдокія Лящук (1926 р. н.) пригадує, що «коли їй було десь п'ять-шість років, то пані вилікувала їй нарив на нозі спеціальною маззю. Була досить уважною до дівчинки. За свою роботу вона нічого не брала у селян» [24, с.89].

Біля села Трофанівка протікає річка Чорнява. На той час вона була більш повноводною, ніж зараз. У ній водилось багато тварин. Серед цих тварин були і видри. Їх було дуже важко впіймати. Одному селянину, Івану Слободяну, вдалося впіймати одну видру. За це пан дав йому корову. А так, як його сім'я була багатодітною (мав п'ятеро дітей), то для них це було великою допомогою. В 1917 році помирає брат Кастана дідич Якуб з Кобильців і частина земель відходить йому.

Із завершенням міжвоєнного часу та з приходом на західноукраїнські землі перших советів, гірку долю спіткала і родина Кастана Агопсовича. Місцеві жителі розповідали, що «коли більшовики приїхали у село, то видворили пана з будинку і повезли його у тонкій свитині на ящиках з яблуками» [23]. Ходили чутки, що його відвезли в Казахстан, де він і помер. Дружина ж Кастана переховувалась у Коломиї, де і залишилася до смерті.

Остаточно рід Агопсовичів на теренах покутських сіл перестав існувати в 1939 році. Їхні нащадки переїхали в Австрію та Польщу.

Окрім Агопсовичів, на Покутті славився й рід вірмен Теодоровичів з не менш цікавою історією. Тут, в селах Русів, Потічок та Новоселиця панували три брати Теодоровичі. В Потічку власником панського двору був Роман Теодорович, який побудував великий механічний млин. Власником двору в Новоселиці був Леон Теодорович (1890–1918 рр.), який мав чотириста моргів поля та ліс, який згодом продав. Ті гроші, які пан Леон одержав за ліс, він вклав у копальню шахти «Колар». «В селі Русів господарював дідич Йосиф Теодорович - учасник повстань Гарібальді за незалежність Італії (1848) та Польського (Січневого) повстання в Росії (1863 р.). До його власності належало ціле село та вісімдесят селян, які працювали на панському господарстві. «Йосиф Теодорович був законодавцем і суддею у селі, а також опікуном підданих і носієм адміністративної, поліцейської та виконавчої влади. Завдяки

цьому й домігся великого багатства. Разом із Семеном Стефаником (батьком письменника Василя Стефаника) володіли землями між селами Стецева, Потічок, Красноставці, Белелуя, Устя, Будилів та Микулинці» [24 , с.86].

Йосиф Теодорович сильно вплинув на становлення відомого у майбутньому письменника-новеліста Василя Стефаника (дод. М), а саме завдяки дружбі з батьком Василя Семеном Стефаником. Адже саме дідич Теодорович помітив Василькові здібності та порекомендував віддати хлопця на навчання. Йосиф Теодорович часто навідувався до Коломиї , де на навчався Стефаник у гімназії та цікавився його успіхами та умовами проживання майбутнього новеліста. «Окрім опіки над В. Стефаником вірменський дідич підтримував розвиток освіти у селі. За його допомогою в Русові було побудовано нову школу в якій вчителював «великої правди учитель» Іван Федорак (літературний псевдонім Іван Садовий)» [24 , с. 87].

Не зважаючи на різні політичні погляди Василь Стефаник, Іван Федорак та Йосиф Теодорович завжди жили дружньо і працювали на користь русівської громади, за що селяни з великою пошаною відносились до місцевої еліти.

В селі Підвисоке дідичем маєтку у 1910 р. був вірменин Давид Абрамович. Хазяїном Вовчківців був багатий вірменин Барон Ян Капрі. У Джурові проживав Кась Богданович, а в Попельниках Куб Агопсович. Господарем Хом'яківки був Кастан Пассакас, який із дружиною Юзефою Гертрудою проживали у Чернівцях. У Задубрівцях вірменин Зджислав Чайковскі тримав коней.

Співвласником сіл Залуччя, Княже, Драгасимів і Завалля був багатий вірменин Міколай Криштофовіч (1848-1935). Міколай був надзвичайно активним у суспільному та політичному житті краю. Він виконував функції посла з курії великих поселень в австрійській Державній Раді, був членом ради і відділу Снятинського повіту, заступником цісарсько-королівської Повітової Комісії Оціночної, окружного відділу Галицького Товариства Кредитового Земського, членом городенківсько-снятинсько-коломиїсько-косівського відділу Галицького Товариства Господарського у Львові. Міколай Криштофовіч

виконував багато функцій, для того щоб випередити інших, таких як: Антоні Богдановіч, Теодор Абгаровіч, Ігнасій Теодоровіч, Ян Огановіч чи Марцелі Захаріясевіч. Багато з них допомагали в добродійних та патріотичних справах, як, наприклад, побудови пам'ятника Франциска Карпінського. Рід Кжиштофовичів був дуже впливовим на Покутті. Про це може свідчити, наприклад, той факт, що «при прокладенні залізничної гілки Львів-Чернівці Криштофович пролобіював її наближення до власних заводів, ніж до міста Снятин. І досі жителі милого покутського райцентру мусять «дякувати» Криштофовичу за п'ятикілометрову віддаль залізничної станції Снятин від міста» [35 , с. 14].

Разом із дружиною Евеліною з Шемяновських виховували єдину доньку Ізабеллу, яка вийшла заміж за Юзефа Ярузельського. «Маєток Кжиштофовичів-Ярузельських містився на межі Залуччя та Княжого на лівому березі колись повноводної притоки Черемоша -річки Перевід (дод. Д). На жаль палац практично не зберігся. З приходом радянської влади у 1939 році тут розмістилася прикордонна комендатура (кордон з Румунією проходив по Черемошу), а у 1944 році власівці відступаючи його спалили, рештки вже розібрали в повоєнні роки. Кажуть, що в високих бур'янах ще можна відшукати рештки фундаментів. Лишився костел-усипальниця Ярузельських при трасі Снятин-Косів. В його крипті 1935 року було поховано Миколу Криштофовича, ховали тут і інших членів родини Криштофовичів-Ярузельських» [24 , с.88].

Цікаво, що одним з нащадків роду Ярузельських-Криштофовичів являється польський політик та військовик, генерал армії й міністр оборони Польщі в (1969-1983), керівник уряду Польської Народної Республіки (1981-1985), другий Президент ПНР (у 1989 році) та перший Президент посткомуністичної Республіки Польща (1989-1990) Войцех Вітольд Ярузельський (дод. П).

В підсумку варто зазначати, що свої практичні уміння та здібності вірмени на Покутті застосували повністю вдало та вчасно. Комерційна діяльність та вміння домовлятися вивели чимало вірменських діячів, котрі послужили не просто на славу держави, на вищі щаблі у соціальному статусі.

РОЗДІЛ III

ВІРМЕНСЬКИЙ ВПЛИВ НА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНУ СФЕРУ ПОКУТЯН СЕРЕДИНИ XVIII-ПОЧАТКУ XX СТ.

3.1. Церква. Вірменський архітектурний вплив.

Вірменська архітектура включає архітектурні роботи, що мають естетичний чи історичний зв'язок з вірменським народом. Важко розмістити цей архітектурний стиль у точних географічних чи хронологічних межах. Вірменські громади намагалися принаймні у побудові храмів втілити усю велич вірменського зодчества.

Впродовж XVIII-XIX ст. цій національній вершині вдалося показати характерні риси для вірменського архітектурного стилю, який формувався й на основі візантійських архітектурних шедеврів. Вони щоразу перебудовувались і вдосконалювались, були знищені через війни, або в боротьбі із часом. Міста та села отримували зразки прекрасної середньовічної вірменської архітектури, що мають кілька характерних рис, які, на думку деяких істориків, є першим національним стилем будівлі церкви.

Це, наприклад, вертикальний упор усієї споруди, висота якого часто перевищує довжину церкви, посилення вертикальності високими вузькими вікнами. Кам'яні склепінчасті стелі, важке використання високих конструкційних арок, як для підтримки купола як частини барабана, склепінчастої стелі, так і вертикальних стін, скульптурне оздоблення зовнішніх стін, включаючи фігури тощо.

У дослідженні наведено кілька церков та костелів, які побудували вірмени на території Покуття та Прикарпаття, у центрах, де вони компактно проживали, та у селах, де вони підтримувало релігійний дух.

3.1.1. Кафедральний собор Покрови Пресвятої Богородиці (м. Івано-Франківськ).

Взірцем стилю бароко у вірменській архітектурі ми сміливо можемо вважати Кафедральний собор Покрови Пресвятої Богородиці, або ж - Вірменська церква, що знаходиться в Івано-Франківську (дод. С). Найвищу будівлю з двома баштами в стилі бароко поруч з площею Ринок зведено в XVIII столітті. Будівництво власного храму почалося, коли вірменська громада отримала широкі права на самоврядування від влади. «Ян К.Островський стверджує, що З. Горнунг висуває гіпотезу, що автором проекту Вірменської церкви міг бути Йоган (А.) Шільцер (Шюльтцер). Храм являє собою цегляну, тринавову базиліку з трансептом. Середня нава і трансепт однієї висоти, бічні нави (у теперішній час) - значно нижчі» [8]. Центральний фасад увігнутий з трикутним фронтоном, фланкований двома круглими вежами. Споруда за периметром розділена пілястрами іонічного ордеру, закінчується піддашком.

Вірменська церква двічі зазнавала перебудови в XIX і XX ст., що значно вплинуло на зовнішність споруди. При оформленні інтер'єру було використано дерев'яні скульптури, мабуть, роботи майстра М. Полейовського. На стінах фрески, виконані Я. Солецьким. Інтер'єри повністю збереглися в часи радянщини завдяки тому, що в храмі знаходився музей історії релігії та атеїзму. Зараз це Свято-Покровський собор Православної церкви України.

3.1.2. Вірменська церква Святого Кастанана (м. Тисмениця).

Релігійний слід залишили вірмени й у Тисмениці. У 1739 році Домінік Потоцький в центрі міста побудував для вірмен дерев'яну церкву, яка пізніше була спалена російськими військами, що брали участь у війні проти турків. 21 липня 1759 року її перебудовували (дод.Т) за проєктом архітектора Шліцера, надаючи їй неоромантичного стилю у вигляді твердині з двома вежами, дзвіницею. Величезні пожертви на храм давали власники міста - Потоцькі. Одного разу Миколай Потоцький пожертвував на храм близько 19 000 польських злотих. Освячення церкви відбулося 1791 року архієпископом Якубом Тумановичем (Рисунок Ф1) і віддано її під покров Святого Кастанана.

Найбільше серед вірмен був в пошані Святий Кастан (дод. В) - чернець з Тієни, засновника Ордену «Конгрегація регулярних кліриків Божественного Провидіння», який в 1547 році в Неаполі під час громадянської війни молився до Господа зупинити бійню, натомість взяти його душу як пожертву. Його ім'ям називали дітей, роди, церкви.

«Вхід у церкву прикрашав перспективний портал. Над дверима було велике вікно, оздоблене вітражем, а всередині церкви - орган і цінні образи» [10].

До церковного майна належала сріблиста позолочена монстранція (чаша) з 1742 року, яка була подарована Ізааком і Григорієм Теодоровичами-Мараморошами. Її навіть у 1932 році експонували на виставці вірменського мистецтва у Львові. У дні поминання Святого Кастана та на храмове свято до Тисмениці з'їжджалися купці та продавці з довколишніх міст з різними церковними оздобами, які продавали в рундуках, розташованих довкола вірменської церкви. Будівля церкви вже на початку ХХ століття сприймалася як вагома культурною пам'ятка, але в 1950-х роках радянська влада з церквою не поразувалася та зруйнувала її.

3.1.3. Вірменський костел в Городенці.

Не менш славним витровом мистецтва є Вірменський костел у м. Городенка (дод. У), який спорудили в 1686-1706 роках. Коли в 1668 році Городенка отримала маґдебурзьке право, сюди почали активно переселятися вірмени. Вони понад сто років займалися торгівлею в місті та околицях. З часом, вірменська громада стала дуже впливовою у місті: практично вся торгівля була в руках вірмен.

Своїм символом для вірмен стає побудований 1706 року вірменський костел. «Подвір'я храму було досить великим, на його території знаходився вірменський цвинтар. Храм та його подвір'я було обнесено високим муром, з красивими воротами. Храм ззовні досить аскетична і не особливо вишукана споруда. Вірменський костел характеризували його товсті стіни, високо

розташовані вікна, над вхідними дверима знаходиться балкон. Фасад підпирали потужні контрфорси, що виступають у нижній частині стін на два метри» [9]. Всередині храм був взірцем багатства та розкошші.

Через три десятиліття після спорудження храму торгівлю в місті контролювали вже єврейські общини, яким нова влада, нові власники надали більше прав, і з середини XVIII століття євреї витіснили з торгівлі вірмен і посіли в цій сфері панівне становище, через що вірмени поступово стали залишати місто.

3.1.4. Вірменська церква Успіння Пресвятої Богородиці в Снятині.

Вірменська громада проживала в Снятині на пагорбі трохи вище річки Прут. Пізніше, цю вулицю почали називати Вірменською і символічно, що саме на ній снятинські вірмени вимурували власну вірменську церкву Успіння Пресвятої Богородиці (Рисунок У2) в 1801-1805 роках. Але не слід заперечувати той факт, що і до початку XIX ст. вірмени мали вже свої храми на території міста. Із записів Садока Баронча можна зрозуміти, що вірмени мали свою церкву значно швидше, ще в XVII столітті. «В 1623 році настоятелем церкви став Гжегож Дерторосовіч, якого татари, під час чергових набігів, забрали в полон. В 1625 році тринітари (займались викупамі із неволі) викупили його і він знову повернувся до Снятина, де виконував обов'язки пастиря» [35, с.165].

В 1705 році церкву відвідав Деодат Нерсесовіч - єпископ зі Львова. На той час у церкві збереглись Євангеліє, три вівтарі - Найсвятішої Богородиці, Святої Трійці та Святого Каєтана.

В 1785 році на коменданта було призначено Гжегожа Баронча. За його ініціативи «було започатковано будування нової церкви для вірменської громади, оскільки стара церква руйнувалася. Будування нової церкви підтримав і львівський архієпископ Ян Симонович (Рисунок Ф2)» [26, с.85]. Велику допомогу у будівництві надали Томаш Дзадар та Павел Аслан. Протягом певного часу вони надавали грошові пожертви та керували будівництвом

церкви. У 1801-1805 роках будівництво було повністю завершено. «Церква була гарно прикрашена і повністю розмальована. Посередині церкви на вівтарі стояв образ Діви Марії перенесений із старої церкви, по боках позолочені образи святих Григорія та Каєтана. Були тут і місця для сидіння прихожан. Приємною мелодією наповнював церкву великий орган» [35 , с.165-166]. Біля церкви знаходилась дзвіниця з трьома дзвонами, також будинок для настоятеля. Нижче будинку знаходились споруди для челяді та худоби, зі сходу від замкової межі до церкви прилягав невеликий фруктовий сад. Після смерті Гжегожа Баронча настоятелем церкви став ксьондз Міколай Якубовіч, який за власні кошти все це обгородив парканом із дубовими стовпами.

При церкві також діяли братства Непорочного зачаття, святого Григорія та святої Анни. Після ксьондза Міколая Якубовіча настоятелем був Міколай Бірза до 1847 року. Одночасно деканом і каноніком був Давід Давідовіч.

У роки Першої світової війни настоятелем церкви у Снятині був ксьондз Діонізе Каєтанович (Рисунок Ф5). Про воєнні роки він згадував: «Арешти і репресії, напади, грабунки, пожари і впав будинок староства. Забирали все, що могли, викопували землю і забирали на вагонах до Німеччини» [34 , с.111]. Останнім настоятелем вірменської церкви був Каєтан Аміровіч (Рисунок Ф3), який брав участь у відбудові дзвіниці. «Десь наприкінці 1920-х років у Снятині відбулось посвячення трьох дзвонів: святого Григорія, святого Міколая та святої Терези. Акт посвячення виконав Богдан Давідовіч. Допомогу у ремонті дзвіниці надав Міколай Айваз зі Стецеви» [34 , с.136].

У Снятині аж до завершення Другої світової війни діяла вірменська церква, приміщення якої потім передали під клуб місцевого сільськогосподарського технікуму. Парафія належала до Кутського деканату Львівської архідієцезії (у 1901-1939 роках її очолював відомий архієпископ Юзеф-Теодфіл Теодорович). Юзеф (Йосиф) Теодорович (Рисунок Ф4) був архієпископом львівськими Вірменської католицької церкви. Народився в селі Живачів на Покутті, у родині вірмен. Був активним політиком польської

орієнтації на Австро-Угорщину, послом у Галицькому крайовому сеймі у Львові, а за Другої Речі Посполитої- посол Сейму та сенатор.

Крім Снятинської парафії, до цього деканату входили вірменські парафії в Кутах, Городенці, Чернівцях і капеланія у Сучаві.

3.2. Патронатство вірменами храмів у покутських селах.

Безумовно, що у низці сіл вже існували свої храми, церкви, костели чи каплички, де проводилось богослужіння, але внаслідок надзвичайних ситуацій (природних катаклізмів) храми руйнувались і на спорудження нових своєю лепту вносили знатні паничі, вірменські землевласники. Зокрема, у покутських селах, що належать сьогодні до Коломийського району, а саме - Трофанівка, Балинці, Кобилець, Назірна, Загайпіль та інші перші церкви споруджують ще в XVIII столітті.

Спочатку було будівництво в селі Назірна, де в 1754 році було засновано парохію, до якої залучили інші сусідні села. Про свідчить запис у «Шематизмах Станіславської єпархії» за 1832 рік (подано мовою оригіналу):

«Nazurna. p. Parohia Ecclesia ad Obdormitionem B.V.Mariae. Patronus Tit D.Vincetius Raciborski. Parochus Simeon Kliczewski nat 1773 ant. educ. In Matrice Numerus animarum grace. cat. -486. -Filiali Zahaupol ct Eccl. Ad Nativitatem B.V.M. -319. -Kobylec -190» [14 , с.38].

З 1860-х років греко-католицькі церкви Назірною, Кобильця та Загайполя бере під покровительство дідич Якуб Гассо-Агопсович. Так, вже 1924 року зводять нову церкву Успіння Діви Марії в Назірні (Рисунок Р3,Р4)і в даних 1930 року числиться, що новим патроном є дружина Якуба Агопсовича-Марія та її діти.

У селі Кобилець перший храм було збудовано у 1850 році (Рисунок Р1,Р2). Збереглася інвентарна церковна книга 1927 року в якій записано: «Церква збудована в 1850 році. Коштом добровільної конкуренції парохіян Кобильця. Титул храму - Воздвиження Чесного Хреста, храмове свято в селі -

27 вересня. Стиль гуцульський у формі хреста. Крита гонтами. Форма церкви з п'ятьма банями. Дзвонів немає» [13 , с.55].

Багато років церква перебувала в статусі каплиці, тому що громада села була бідною та не могла сплачувати повний податок. Можливо, через це до 1929 року церква не мала дзвонів. З часу побудови та освячення храму, парохом церкви Воздвиження Чесного Хреста в Кобильці був Степан Терлецький (1817-1867 рр.), батько видатного публіциста та громадського діяча Остапа Терлецького (1850-1902 рр.) з Назірної. За даними «Шематизмів Станіславської єпархії» в с. Кобилець нараховувалося: 1909 рік -184 греко-католики, 1925 рік - 218, 1927 рік - 228, 1930 рік - 223, 1931 рік -240. Патрунував церкву власник села Якуб Агопсович. Храм не зберігся - у 1980 році в 120-річчя церкви місцева комуністична номенклатура знесла його. Новий храм почали будувати в 1992-1994 рр. в часи незалежності. Це єдиний храм серед трьох сіл, який разом з селянами змінив конфесію на православ'я.

1896-1990 роках в Загайполі побудовано греко-католицьку церкву Різдва Пресвятої Діви Марії. Парохом храму стає Стефан Крушельницький, а патроном -Якуб Агопсович. Ця церква стоїть і досьогодні. Також зводять костел св. Антонія з Дуклі і був як філія костелу у Гвіздці. За даними «Шематизмів...» 1896 року в селі Загайпіль налічували «723 уніата, 57 латинян та 37 жидів...»[14 , с.38].

3.3. Участь вірмен в Етнографічній виставці в Коломиї 1880 року.

1880 рік для Коломиї та всього повіту став вельми значущим та важливим у плані підтвердження розвитку ремесел та дослідження української національної самобутності, яку доповнювали пануюча польська влада разом з вірменами, євреями тощо. Впродовж 15-30 вересня в Коломиї діяла Етнографічна виставка (дод. X) на так званому Затишку - території, на якій пізніше постав Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. Виставковий комітет складався переважно з

поляків, а саме з Володимира Дідушицького, Владислава Пшибиславського, Яна Грегоровича, Оскара Кольберга. Серед організаторів даної виставки був польський історик і етнограф, краєзнавець, заступник голови польського Черногірського відділення Татринського товариства в Коломиї Леопольд Вайгель. До виставкового комітету входили теж художники Кароль Голуховський і Тадеуш Рибковський. Декоратором експозиції був художник Т. Рибковський.

Маркелій Туркавський, як бувший секретар Черногорського відділу Татринського товариства в Коломиї, упродовж 1878-1880 років знаходився на Покутті. Свою працю про дане дійство у Коломиї М. Туркавський спершу випустив у краківському часописі «Czas», а згодом, з готового набору, було укладено книгу «Wystawa etnograficzna Pokucia w Kolomyi» (1880). Тут автор подає інформує про організацію і проведення виставки, причому, виставки не лише гуцульських виробів, а етнографічної виставки Черногірського відділу Товариства Татринського в Коломиї, яка б обіймала всю територію Покуття, що належить до цього відділу, тобто шість повітів: Коломийський, Косівський, Снятинський, Городенківський, Заліщицький і Борщівський. Згідно з програмою, виставка мала відбутися у другій половині вересня 1880 року «...і охопити, наскільки можливо, все те, що належить до пізнання люду, проживаючого в тих повітах: представити одяг і строї, житло, всі знаряддя, домашній промисел.» [39, с. 6]. Мета виставки: пізнати місцеве населення та показати майстерність домашнього промислу.

Наукове керівництво виставки здійснював відомий польський етнограф і фольклорист Оскар Кольберг (1814-1890). Для цього він виїхав з Кракова та деякий час жив на Покутті, вивчав етнографію та складав каталог виставки. Була проведена велика робота із залучення до експозиції численних творів (близько 1000 експонатів). На основі збірки, виданої з нагоди цієї виставки, О. Кольберг згодом оприлюднив 4-томну працю «Покуття». На честь виставки випустили бронзові і срібні пам'ятні медалі (Рисунок ХЗ), приготовлено особливий фотоальбом та листівки. Виставка засновувалася й проходила за

підтримки цісаря Австро-Угорщини Франца Йосифа, який відвідав коломийську виставку особисто.

В Австрійській національній бібліотеці зберігається рідкісний примірник каталогу етнографічної виставки в Коломиї 1880 року. «Раритетний характер видання підтверджують високомистецьке виконання шкіряного окладу, тисненого у високому орнаментальному рельєфі з литими у металі ініціалами та короною цісаря посередині. Композицію титульного листа каталогу складав декоративний картуш із шрифтовою інформацією та обрамлюючими його п'ятьма віньєтками - виконаними в акварельній техніці, видами на коломийську ратушу, виставочні павільйони, а також типажами в народному одязі [10, 83].

На етнографічній виставці було продемонстровано вироби українських вмільців Покуття, Гуцульщини, Західного Поділля та декілька творів польських та вірменських майстрів. «В експозиції демонструвалися льняні і конопляні тканини, ліжники, комплекти народного одягу, кушнірські, оздоблені металеві, бондарські та гончарні вироби, писанки, іграшки з сиру, різні господарські речі та кінська зброя, музичні інструменти, малюнки, картини й світлини, обрядові, ритуальні предмети й описи щодо їх використання, а також макети хат» [28].

Снятинські вірмени були досить активними, як у суспільно-політичному так і в культурному житті, про що свідчить їхня участь в Етнографічній виставці Покуття в Коломиї, де снятинські вірмени виставляли пергаментні документи і копії привілеїв та дипломів польського короля Владислава IV із гербом давньої магдебургії. Також на виставці були представлені й ремісничі вироби: сап'ян (привіз Богданович із Снятина) та чорні й білі баранячі шкури на кожухи. Окрім снятинських вірмен на виставці були присутні й вірмени із Кут та Брусторів, які виставляли свої шкіряні витвори та національну вірменську їжу.

Одночасно з Етнографічною (16 вересня 1880 року), у Коломиї розпочалася Господарсько-промислова виставка, призвідниками якої стали вже не поляки, а місцеві українські діячі, які належали до «Товариства ім.

Качковського»: М. Білоус, А. Блонський та С. Трембицький. Участь в реалізації виставки брав вірменин Александр Агопсович з Королівки (1839 р. н.). Він був найстаршим сином із семи дітей Антоніни та Антонего Агопсовичів. До свого сімнадцятиліття, доки не виїхав на навчання в Дубляни, разом із сім'єю проживав у маєтку свого дідуся Гжегожа Агопсовіча в Кулачківцях. Пізніше мешкав у Чортівцях та Корничу. Був жонатий із Веронікою з Огановичів. Мали двох синів. Найбільше Александра цікавила публічна діяльність. У 1883 році він переміг на місцевих виборах від Коломийського округу. Як писала польська дослідниця Моніка Агопсович «Своїм вибуховим темпераментом довів до ситуацій, які через роки стали темою родинних анекдотів» [27 , с.14]. Безпосередньо, в організації виставки брав участь і Максиміліан Крушельницький- парох храму в Назірні.

Ось як про участь вірмен у виставці висловився Маркелій Туркавський: «небагато, до того так порозкидано по різних місцях виставки, що їх своєрідна типовість загубилася серед загальної маси», однак вони «своїми виробами закидають все Покуття» [16 , с.73].

Це була перша такого роду регіональна виставка в Галичині. «Вона мала великий успіх і широкий розголос у пресі, водночас започаткувала традицію щодо проведення подібних виставок у краї. Виставка стала першим широкомасштабним заходом такого плану не лише у Галичині, а й на всій території Польщі у складі Австро-Угорської імперії» [32 , с. 83], послужила каталізатором, що поклав початок створенню музею народного мистецтва в Коломиї.

1880 року у Коломиї відбулася ще одна - Етнографічно-археологічна виставка, яку створили українські і польські вчені для «популяризації ідей колекціонування, прилучення населення до художньої культури, заохочення громадян до заснування музеїв та приватних збірок» [15 , с.128]. На цій виставці були представлені етнографічні експонати з інших місцевостей Галичини.

Бачте, цілий ряд експозицій було організовано в столиці гуцулів та покутян впродовж означеного періоду.

Виставки, упорядковані в Коломиї, а особливо етнографічна та господарсько-промислова, стали знаковими подіями в культурно-мистецькому житті Галичини кінця XIX століття. Як писав Маркелій Турковський у своїй праці «Етнографічна виставка Покуття в Коломиї» 1880 року: «вона- єдина в своєму роді. А як етнографічна- взагалі перша на нашій землі. Виставка набрала справді європейського значення в зв'язку з візитом двох архієпископів і великої кількості відомих людей, які прибули подивитися на зібрані тут скарби землі і вироби жителів Покуття» [14, с.64].

Насамкінець можна стверджувати, що переселення вірменських родин у покутські села позитивно вплинуло на українсько-вірменські відносини. Більшість з них асимлювалась серед місцевих, перейняла їхні звичаї та віру; сільські храми та костели знайшли своїх покровителів та меценатів серед багатих панів; економіка на селі пішла вгору.

РОЗДІЛ IV

ВІРМЕНИ ТА ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

4.1. Велика війна 1914-1918 років. Занепад вірменського устрою в покутських селах.

Ідилію вірменських родин на Покутті похитнула, ба навіть, знищила Перша світова війна (1914-1918 рр.). Кожне вірменське подружжя, кожна панська родина на селі перебувала під загрозою вбивства чи каліцтва від рук або російських військ, або від гніву місцевих. Таку картину ми спостерігали і в Наддніпрянській Україні, де на хвилі військових дій та у розпал Лютневої революції (1917 р.) більшість польських поміщиків, здебільшого, з Правобережжя, були змушені тікати у міста, де вони чекали затишшя бунтів та повстань селян, або ж поверталися на терени Польщі.

Що стосується Галичини і Покуття, то тут наші предки спостерігати подібне, незалежно від походження: покутські вірменські пани польського походження виїжджали у найближчі міста - Коломию, Снятин, Тисменицю, Станіславів, де частина з них залишалась там назавжди і поступово стала міщанами. Але були випадки, коли місцеві магнати думали про переїзд і подалі. Так, у Рудниках (дод. Ю) проживав знаний суспільний діяч Стефан Мойса-Росохацькі, який під час Першої світової війни «закликав вірменських паничів виїжджати до Відня чи Кінга і Міха Войсові.» [13, с. 94].

Події розвивалися дуже швидко. Деякі сім'ї не наважились переселитись, або не мали змоги і залишалися у власних дворах, які почасти, межували із лінією фронту. Трагічної долі зазнав один з нащадків польських вірмен дідич Якуб Агопсович, що проживав у селі Кобилець. На полі між Кобильцем та Криничками (тепер - Коломийський район), яке має назву Старі поля, були австрійські шанці. Є підтвердження, що місцеві жителі носили їжу австро-угорським воякам.

В переказах дійшла до нас розповідь про ті часи жительки села Кобилець Костюк Євдокії, якій на той час було 14 років: «в неділю до схід

сонця труба затрубіла. Москалів ішло в десять ліній зі сторони Балинців (зі сходу). Австріяків була лише одна лінія. До села було дуже чути постріли, крики, стогін. Дуже австріяки були знищені в цьому бою. На місці битви залишилось багато трупів. Потім їх поховали в полі. Кінні москалі шукали австріяків, що ховались по селу» [14, с. 3].

Селянам доводилось ховати своє добро від російських солдат. Кілька поранених австрійців намагалися врятувати у дворі пана Якуба Агопсовича, де потім вони й померли. Така благодійна діяльність не була рідкістю. Для прикладу, у Стецеві панував вірменин Айваз, який допомагав етнографу Оскару Кольбергу збирати та перекладати фольклорні матеріали місцевого населення і він, у час війни, залишив на ночівлю в себе польських легіоністів. Зі спогадів легіоністів дізнаємось, що «вони спали в кімнатах на матах, а коні стояли у стайнях по живіт у соломі» [35, с. 96]. Деякі з бійців навіть платили Антону Василевичу (упоряднику у дворі Я. Агопсовича), щоб їх поховав. Вони були різних національностей, що проживали тоді у Австро-Угорщині. Тож не дивно, що російська армія окупувавши село, намагалась нажитись і на багатствах кобилецького пана.

Варто нагадати, що Коломийський повіт, Коломия пережила три періоди окупації росіянами. Перша окупація тривала з 15 вересня 1914 року до 17 лютого 1915 року. Тоді росіяни займалися звичною для себе справою (як і їхні нащадки сьогодні) - крадіжки, мародерство, спалення української літератури, руйнування установ та приватної власності, вандалізм. Впершу чергу вони знесли пам'ятник Т.Г.Шевченку, який постав біля ратуші навесні 1914 року.

Зі спогадів польського художника Романа Лисаковського, онука Якуба Агопсовича дізнаємось, що йому довелося пережити цей період на селі в дідуся. «Найчастіше ми бачили козацькі роз'їзди. Вони забирали коней і гроші, зрештою все, що їм попадало до рук. Одного разу дідові приклали до шиї довгий ніжик. Під час Великодня вибили шибу зі сторони веранди і вночі з покою забрали все свячене. Тоді забрали і пару коней...» [14, с. 5].

Другої російської окупації - з 12 травня до 10 червня 1915 року (дод. Ш) зазнали знущань місцеві українці. В сільських жителів забрали худобу, харчі, дрова, грабували заможних господарів. Роман Лисаковський стверджував, що «друга окупація дійшла до Пруту. Непризвичаєний до козацьких звичаїв батько частував одного з них сигаретами із срібної сигаретниці, яка зараз же зникла у кишені козака. І баранкова шапка, яку тоді носив, хоть і сховав її під ліжку, перемінилася у козацьку - з червоно-зеленим верхом. З узгір'я за Прутом стріляли у наш бік австрійці. Мали навіть літак, який кидав малі бомби на стрілецькі окопи у кількасот метрів від нас, які викопали наші люди. Зрештою зупинився в нас штаб з генералом, який був поранений в руку» [14, с. 4].

Але попри пережите, Якуб Агопсович підірвав здоров'я і помер. Поховано Якуба на кобилецькому цвинтарі разом із своїм сином Феліксом у родинному склепі навпроти церкви, якою Агопсович опікувався. Остання окупація (13 (30) червня 1916 р.-17 липня 1917 р.) видалась найгіршою: тоді більшість панських маєтків в окрузі було спалено та пограбовано. Спираючись на спогади Романа Лисаковського, на той час він навчався у Львові (того ж року служив в австро-угорській армії), коли маєток діда згорів (Рисунок Ю1) через те, що на підлозі росіяни розпалили вогнище.

Та історія будинку на цьому не завершилась. Його переробили на одноповерховий, а опісля, на початку Другої світової війни, передали в оренду панові Стажевському, який перепродав його власнику млина в селі Загайпіль єврею Шльомі Шпінеру (Шпріхману). Восени 1945 року дім знову постраждав від пожежі і був остаточно знищений - місцеві розтягли залишки по хатах, а пивниці заросли бур'янами. У період військових дій та окупацій, в сусідніх селах - Трофанівці, Бучачках були поруйновані двори брата Якуба Агопсовича Каєтана, с. дані про збитки є збереженими у протоколах. У інших протоколах, за січень 1915 року, знаходимо опис завданої шкоди маєтку Мечислава Агопсовича, власниках Кулачківців та Балинець. Зазначені документи знаходяться у власності польської дослідниці Моніки Агопсович та передруковані в її книзі «Kresowe Pokucie. Rzeczpospolita ormianska».

У міжвоєнний період, польські вірмени встигли обжитись на нових місцях деякі повернулись додому, де відновлювали села і продовжили працювати, поки не прийшла нова війна. До 1939 року більшість вірмен через переслідування та репресії полишило свої землі та виїхали до Польщі, залишивши після себе хіба-що могили своїх предків на кладовищах. Ті вірмени, що залишились, проживали у містах, зокрема в Коломиї, Снятині, Городенці у буремні 1941-1945 роки. З того часу ця етнічна громада асимілювалась і втратила власну самобутність.

РОЗДІЛ V

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ШКОЛІ

5.1. Використання прийомів та форм щодо вивчення історії вірмен у шкільній програмі або у позакласний час.

Сучасна система освіти вимагає від учнів нового бачення навколишнього світу, що відрізняється від уявлень попереднього тисячоліття. Сьогодні найбільш цінними є творчі особистості, кадри, що здатні самотійно, з відповідальністю приймати швидкі та збалансовані рішення. І така зміна традицій, на зіткненні епох, зумовила перейти галузь освіти від теорії до практичних умінь, які будуть компетентними та вдалими. Саме для цього розвитку в новому вигляді учнівської діяльності покликані нестандартні уроки. Урок-лекція, урок-змагання, уроки з вирішення ситуацій, уроки-дискусії та обговорення, позакласні заняття в ролях, актуальні інтерв'ю – це показує, що вчитель повинен спиратися не на ефект «сильної руки», а будувати дружні відносини, розвивати демократичні принципи у роботі з школярами за допомогою як традиційних, так і незвичайних уроків та позашкільних заходів.

На початку ХХІ століття, в умовах швидких загальносвітових соціально-економічних, політичних та соціокультурних процесів, чи не найголовнішу роль відіграє освіта соціуму, що являється тим соціальним інститутом, що формує основу якісного становлення кожної людини. Як показує практика, для вчителя сьогодні є важко встановити який метод, які дієві механізми було б слушно використати для плавного здійснення освітніх програм з урахуванням зацікавлень та здібностей учнів.

Встановлені вимоги часто не зважають на психолого-фізичних особливостей учнів, окрім того, спостерігають постійне збільшення об'єму матеріалу, який потрібно засвоїти. Ключовим мотивом навчання школярів є боязкість отримати низький бал, не скласти ЗНО/НМТ, не потрапити до вищого

навчального закладу, з'ясувати, що ти перебуваєш у кінці списку про успіхи серед однолітків.

Найбільш повному врахуванню вікових особливостей учнів, їхніх інтересів, нахилів, здібностей сприяє методика проведення нетрадиційних або нестандартних уроків. Її мета - зробити все можливе, щоб інновації сучасного суспільства в навчальному процесі та в освіті могли пробудити пізнавально-дослідницьку діяльність школярів.

Урок з історії направлений на досягнення триєдиної мети. З урахуванням цього загальні вимоги до уроку конкретизуються в дидактичних, виховних і розвиваючих вимогах..

До дидактичних (навчальних) вимог відносяться:

- чітке визначення задач предмета ,
- раціоналізація інформаційного навчання уроку, змісту з урахуванням соціальних і особистих потреб ,
- раціональне поєднання різноманітних форм і методів,
- творчий підхід до формування структури уроку,
- забезпечення оперативного зворотного зв'язку.

Внаслідок врахування класифікації, дотримання технології проведення нестандартних уроків з історії забезпечується висока ефективність навчально-виховного процесу.

Ефективність навчально-виховної роботи визначається не лише методами викладання - учіння, але й формами її організації.

Форма організації навчання як дидактична категорія означає, що з одного боку вона залежить від часу, місця, де формуються певні уміння в учнів, а з іншого- процедури проведення освітнього процесу. Звісно, що головну роль відіграє відбір дидактичних методів, прийомів і засобів, розуміння цілей і завдань процесу навчання, втілення рекомендацій психологічної і педагогічної наук, зокрема дидактичних закономірностей і принципів у практику роботи

педагогів. Проте активна і змістова взаємодія учителів і учнів полягають саме в організації навчального процесу.

Проблема організаційних форм навчання є досить актуальним питанням. Воно ще остаточно не розв'язане. Основними напрямками вдосконалення організаційних форм навчання у дидактиці вважається модернізація змісту навчання, опрацювання та впровадження елементів індивідуалізації, технологізації та створення навчально-пізнавальних модулів.

Аналіз педагогічної літератури, практичного досвіду дав змогу виділити кілька десятків різних типів нестандартних уроків, що можна використати при вивченні історії, А саме:

- урок - ділова гра ,
- урок - прес-конференція ,
- урок-змагання ,
- урок на зразок КВК ,
- театралізовані уроки ,
- комп'ютерні уроки ,
- урок з груповими формами роботи.
- урок-аукціон ,
- урок-суд ,
- урок-дискусія ,
- урок-інтелектуальна гра ,
- урок-конференція ,
- урок-квест ,
- урок-екскурсія.

Нетрадиційні уроки більше подобаються учням, ніж звичайні буденні заняття з установленою структурою й режимом роботи, тому «практикувати такі уроки доцільно кожному вчителю, однак перетворювати їх на панацею небажано» [45 , с. 26].

До інших, нестандартних, форм організації навчального процесу в межах класно-урочної системи деякі вчені відносять: практикуми , с. лабораторні заняття , с. навчальні екскурсії на природу, в музей, на виставку, підприємство тощо; індивідуальні чи групові додаткові заняття за окремими навчальними темами або питаннями; факультативи; предметні гуртки тощо.

Додаткові групові й індивідуальні заняття проводяться в позаурочний час або в групі продовженого дня. Їх призначення - компенсувати відсутність знань в окремих учнів. Це може бути також робота з кращими учнями, наприклад, підготовка до предметних олімпіад. Окремі індивідуальні заняття проводяться вчителями вдома з дітьми, які не можуть відвідувати школу через хворобу.

Отже, форма організації навчання є важливою дидактичною проблемою, яка безпосередньо впливає на результативний компонент навчального процесу. Вона тісно пов'язана з методами і засобами навчання, бо кінцевий результат визначається комплексом дидактичних умов, серед яких важливе місце посідають організаційні форми навчання.

Визначені Концепцією Нової української школи пріоритети реформування загальної середньої освіти в Україні зафіксовано в Державному стандарті базової середньої освіти. «Для реалізації громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту з переліку назв навчальних предметів та інтегрованих курсів, визначених Типовою освітньою програмою, різними авторськими колективами було створено 11 модельних навчальних програм, що слугують для розробки навчальних програм та підбору спеціальної методичної літератури для 5-11 класів» [63].

Загалом зміст запропонованих навчальних програм спрямовано на досягнення загальної мети шкільної історичної освіти: формувати в учнях почуття власної гідності на основі осмислення соціального й морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу, виховувати національну самосвідомість та ідентичність.

Потрібно зауважити, що історію України треба розглядати не тільки як історію українців як титульної нації, але й як історію земель і народів, етносів України, що їх населяли і зараз продовжують проживати та зробили важливий внесок в українську історію та культуру. Наприклад, сьогодні

увагу багатьом вчителям шкіл та інших закладів освіти варто приділити історії кримських татар (киримли) - корінного народу України. Це ж стосується і досліджень та вивчення інших народностей у регіональній площині: на півдні- греків, молдаван, болгар, татар; на заході- поляків, угорців, вірмен, румунів, євреїв тощо. Немає визначених кордонів щодо національних меншин, тому таких поділ не є усталеним. До того ж, на території України проживає низка етнічних груп (лемки, бойки, гуцули, подоляни, поліщуки, литвини), що гармонійно доповнюють побут та традиції українського народу, і які опинилися не з власної волі по різні держкордони.

Крім опису політичного та економічного минулого збалансовано треба висвітлювати й історію різних релігійних спільнот на українських теренах. Конфесійне питання завжди було напруженим і має як позитивні, так і трагічні сторінки. Тому вчитель має подавати матеріал у нейтральній позиції та виховувати у школярів толерантність, повагу до інших народів.

Розкриваючи особливості української історії, необхідно додержуватись принципу проблемно-хронологічної синхронізації зі світовою та європейською історією, адже українці перебувають у тісному контакті з усім континентом та його населенням від доби свого формування та становлення.

На мою думку, вивчення історії рідного краю, а тим паче минулого етнічних груп та національних спільнот потрібно здійснювати з пропедевтичного курсу історії, який починається з 5 класу. Але робити це спочатку без деталізації, бо дитяча психіка та мислення перебуває у стані при звичання до нових умов внаслідок переходу із початкової школи до середньої. Отже, розповідати наприклад про вірменські громади у власному регіоні я пропоную за такою структурою:

- **5-6 клас** - знайомство учнів із минулим рідного краю у формі узагальненої інформації, у супроводі демонстраційного матеріалу;
- **7-8 клас** - доручати написання коротких творів чи оповідей про локальні події (про українців та їхнє життя в минулому, умови в яких

вони жили та як контактували з прийшлими націями) та здійснювати поїздки у музеї для кращого сприйняття матеріалу (застосовувати такі екскурсії потрібно і в старших класах);

- **9-11 клас** - вести розмову про життя вірменських громад в контексті глобального та місцевого, про їхній вплив на розвиток регіону, відносини з владною верхівкою та місцевим населенням, проведення краєзнавчих розвідок, дослідження конкретних постатей вірменського походження та їхній внесок в історію обох народів, приготування доповідей та подання учнівських робіт на районні, обласні чи всеукраїнські олімпіади/конкурси, або долучитися до створення краєзнавчих енциклопедій, путівників, брошур тощо. Використання ігор у вивченні минулого мотивуватиме учнів.
- 5 вересня 2017 року Верховна Рада України ухвалила в цілому закон України «Про освіту», яким запровадила **12-річну середню освіту**. Документом встановлюється, що «за програмами 12-річної повної загальної середньої освіти навчання починається: для початкової освіти- з 1 вересня 2018 року; для базової середньої освіти - з 1 вересня 2022 року; для профільної середньої освіти - з 1 вересня 2027 року» [60]. Новинкою є те, що учень матиме свободу вибору предметів та рівня їхньої складності. Якщо серед вибраних предметів опиниться історія, то вчителів варто надати школяру самостійно зосередитися на детальному аналізі хронологічних меж одного з періодів історії України які його безпосередньо цікавлять та спробувати пов'язати з сьогоденням, знайти паралелі, спільне-відмінне та продовжити наукову роботу.

Історію нацменшини можна вивчати і у форматі позакласної роботи чи у вигляді факультативу в учнів старших класів. Такий блок історичних розповідей, групових робіт, досліджень, експедиції, записів щодо минулого свого міста чи села об'єднує курс шкільного краєзнавства (або просто краєзнавство). У процесі шкільної краєзнавчої діяльності ми матимемо

справу з історією того чи іншого краю та знайомство із досвідом краєзнавчої праці. Тому варто означити контури знань з історії свого регіону, ознайомитися з походженням його назви, історією адміністративно-територіального устрою, нинішнім статус-кво і вже тоді переходити на розмежування у плані вивчення окремого народу, що компактно мешкав у даній місцевості.

Із-поміж продуктивних методів навчання варто надавати перевагу дослідницьким та ігровим. Виконання учнівством пошукових завдань може передбачати такі етапи: 1) пошук, опрацювання необхідної інформації із різних джерел; 2) обговорення здобутої інформації в класі; 3) витлумачення за допомогою вчителя понять, термінології й порівняння його визначення з підручником, словником тощо. А під час вивчення дітьми окремих тем з предмету можна організувати їх участь в ігрових ситуаціях. Доречними виявляться ігри-подорожі та ігри-дослідження, що обмежуються однією темою чи навіть одним заняттям. Варто практикувати уроки-екскурсії (в тому числі й віртуальні), наприклад, до місцевого музею чи історичної пам'ятки.

Застосування технологій активного навчання на заняттях із історії, як-от прийом «Мозковий штурм», дискусія, моделювання, інтелектуальні ігри «Що?Де?Коли?», кросенс, взаємонавчання в малих групах, інтелект-карти, фішбоуни, драматизація, слід поєднувати, наприклад, із роботою з підручником, короткою розповіддю, роботою із зошитом. Навчання також має передбачати різноманітну самостійну роботу учнівства як на уроках, так і вдома з наступним обов'язковим аналізом в класі.

Навчальні заняття з курсу мають перетворитися у своєрідні дослідницькі осередки чи клуби обговорення в компаніях (в нашому випадку класу), де кожен учень одержає змогу самостійно чи в парній роботі дослідити суспільні, історичні явища та процеси, висловити свою думку, обґрунтувати свою позицію, поміркувати вголос або письмово, поділитися особистим досвідом, враженнями.

Пропоную розглянути у стислому вигляді кілька видів нестандартного уроку з історії, які можна використати для ознайомлення школярів з вірменською громадою в Україні, її історією, побутом, діяльністю, відомими персонами.

Урок-кросенс

Це асоціативний ряд, що складається з дев'яти зображень, де кожен з них пов'язаний з попереднім і наступним фото, що в підсумку з різних сторін розкриває певне поняття або факт. Цей вид головоломки винайшли у 2002 році математик Сергій Федін та художник Володимир Бусленко.

Ідея кросенса проста - картинки розміщують так, що кожна має зв'язок з попередньою і наступною, а центральна картинка поєднує за змістом одразу кілька фото. Є різні способи «читання» кросенсу: спіраль, хрестик, зв'язок з головним поняттям (центром), за поняттями.

Кросенс - це сучасний прийом візуалізації навчального матеріалу, який виконує такі функції: пізнавальна (швидке засвоєння нового), соціальна (пояснення причини конкретного явища, його складові тощо), мотиваційна (пробуджує інтерес до історії), комунікативна (продукує діалог між класом та вчителем).

Кросенс не є повноцінним уроком. Це скоріше доповнення, одна з частин вивчення нової інформації. Його можна застосувати при оголошенні теми та мети уроку, при основній частині уроку, на завершення чи систематизації знань. Але поєднання кількох асоціативних ланцюгів зможе представити з себе повноцінне заняття.

Урок-квест

Квест - змагання команд, де за відведений час потрібно знайти чи дати відповідь на питання (завдання) та рухатися за чітким маршрутом до фінішу. Урок-квест у школі - це гра, основним принципом якої є покрокове виконання заздалегідь підготовлених завдань. Тут учням пропонується у

формі квесту, тобто пошукової (почасти пригодницької) гри виконати низку різноманітних логічних дій, спрямованих на отримання кінцевого результату.

Він заохочує розвиток логічного мислення, привчає дітей розмірковувати над завданням, робити адекватну оцінку в даній ситуації, аналізувати інформацію, дозволяє поєднувати матеріал з кількох предметів одночасно, залучаючи логіку і критичне мислення. Це дає можливість дітям відчувати себе учасниками «живого» навчального процесу, а не залишатися глядачами і споживачами інформації, пропонованої вчителем.

Проводити такі уроки можна і в приміщенні (школи, будинку культури, музеї), і на вулиці - у шкільному дворі, на стадіоні, у парку. Завдання можуть бути різноманітними: розшукати предмети, відповісти на запитання, знайти певні предмети, розшифрувати код, вислів, фінальну тему уроку, розшукати вихід з приміщення, знайти людину, яка допомже виконати завдання тощо.

Структура квест-уроку зазвичай є такою: організаційна частина; мотивація навчальної діяльності; актуалізація опорних знань; проходження квесту; підбиття підсумків, нагородження переможців і обговорення проробленої роботи.

Етапи підготовки навчального квесту: визначення теми і мети квесту., підготовка сюжету, визначити роль кожного учня, сформулювати блок завдань, пошук джерел інформації, якими користуватимуться учні, створення шкали оцінювання.

Послідовність проходження квесту на уроці: завдання → запитання → пошук відповіді → аналіз здобутої інформації → перехід до чергового запитання.

Передбачається також ознайомлення дітей з історичними джерелами різних типів - як писемними, так і речовими, у тому числі з пам'ятками культури, що відображують навколишнє історичне середовище того ж вірменського народу.

Урок-гра «Що?Де?Коли?»

Це інтелектуальні змагання, які можна створити на основі одного класу або декількох. Вона допомагає школярам краще познайомитися із відомими фактами і не дуже про події, явище, особу. Гра тренує мислення, пам'ять, увагу, зосередженість. Напевно, найбільшим плюсом такого уроку є налагодження комунікації між однокласниками і перевести навчальний процес у дружнє русло.

Правила гри

1. У грі беруть участь дві команди. До кожної входить по 6 осіб. Команда допускається до участі у грі, якщо на момент початку в її складі налічується не менше чотирьох, але і не більше шести гравців.

2. Завдання команд - дати правильну відповідь на питання, поставлене ведучим. Відповіді подаються на папері (у роботі із сектором «Чорний ящик»- усно).

3. На першому етапі учні презентують свою команду. На другому - відповідають на питання. Третій етап - Додаткова гра (у разі потреби). За кожну правильну відповідь команда отримує один ігровий бал.

4. На столі розміщено колесо-рулетка, до якої приєднано картонну стрілку. Колесо поділено на чотири сектори - «Конверт», «Історія у фото», «Чорний ящик», «Допомога залу».

5. Загалом є 18 питань. Ведучий крутить стрілку сам, оголошує номер питання, зачитує текст питання і промовляє слово «Час», після чого починається відлік хвилин обговорення. Через 50 секунд ведучий повідомляє: «Залишилось 10 секунд». Після закінчення хвилини ведучий повторно промовляє: «Час» і починає зворотний відлік 10 секунд, впродовж яких команди повинні здати картки з відповідями.

6. Вважається, що команда здала відповідь своєчасно, якщо її капітан (або гравець) підняв догори руку з картою відповіді до закінчення зворотного відліку часу.

7. Вчитель виконує функцію ведучого та судді змагань. Він має право:

- позбавляти права участі в турнірі команду або окремих гравців, які під час гри некоректно поведуть себе у відношенні до суперників, організаційної групи або глядачів, а також виводити із залу глядачів за підказки та некоректну поведінку,
- не прийняти відповідь на питання, якщо команда вчасно не здала бланк,
- у разі незрозбірливого написання та роздвоєної відповіді не зараховувати її як вірну.

8. Якщо стрілка зупиняється на секторі, де питання вже вичерпались то вибирають наступний сектор за годинниковою стрілкою.

9. Переможцями є та команда, у якої найбільше правильних відповідей. Якщо дві чи більше команд набрали найбільшу однакову кількість ігрових очків, то між ними проводиться додаткова гра. Тоді ведучий зачитує питання з конверта. Перемагає та команда, яка дала відповідь швидше ніж за 15 секунд до завершення хвилини.

Отже, якщо концентруватися на віковій особливості пізнавальної діяльності дітей 5-11 класів, то вчитель має продукувати первинні уявлення та розуміння про розвиток, предмет вивчення й суспільну роль історії як науки і як живої пам'яті про життя людей в минулому. Зі свого боку учні мають опанувати (уміти оперувати) значну кількість історичних понять і термінів. Зрозуміло, що вивчаючи історію, успіху можна досягти за умови формування в учнівства вмінь і навичок опрацювання навчального історичного матеріалу. Тому саме це має стати центром виняткового відпрацювання на заняттях.

ВИСНОВКИ

У даному дослідженні було проаналізовано життя вірменського населення на Покутті в XIV- початку XX ст. Результати дослідження дають змогу зробити висновки в напрямку теорії та наукової практики.

Вивчення українських етнографічних сюжетів є важливим для розуміння їхньої національної культурної своєрідності та самобутності. Емпіричне підґрунтя для їх комплексного дослідження було закладено протягом XIX – першої половини XX ст. Саме в цей час вітчизняними та зарубіжними вченими, мандрівниками, фольклористами та краєзнавцями були здійснені відповідні описи та польові обходи окремих історико-етнографічних районів, одним із яких було Покуття.

Джерелознавчий аналіз та сучасний стан наукових досліджень цього питання доводять, що хоча Покуття і було об'єктом наукових досліджень у 20-30-х роках XX століття, порівняно з сусідньою Гуцульщиною, її комплексне дослідження не було масштабним, а скоріше набуло локального характеру завдяки місцевим ентузіастами та небайдужим людям, які вивчали історію своїх населених пунктів. Але Покуття завжди було об'єктом інтересу українських і зарубіжних дослідників, про що свідчить наявність бази достатньо репрезентативних джерел, які повніше розкривають деталі предмета дослідження. Важливу роль у ньому відіграють неопубліковані та опубліковані матеріали.

Було встановлено, що західноукраїнські землі виступали просторовою ареною політичних вимог етноконфесійних спільнот. Формування багатонаціональної спільноти на західноукраїнських землях сягають часів середньовіччя, коли відбулись великі міграційні процеси, переселення цілих народів з історичної Батьківщини унаслідок бойових дій чи релігійного протистояння. Один з таких народів був й вірменський. Прибувши на територію спочатку Київщини, Переяславщини та Чернігівщини, а потім рушили на червенські (західноукраїнські) землі з

містами Галич, Володимир, Львів, Перемишль, Ужгород мусили зважати на домінуючу в краї мову та віру, релігію. Найбільше вірменів осіло у Східній і Західній Галичині, насамперед в Коломийському окрузі та Снятинщині.

Дана етнічна спільнота зробила вагомий внесок у піднесення покутського регіону та Прикарпаття в польський та австро-угорський періоди українських земель своєю неповторністю та унікальністю, як громада, що формувалась на межі європейської та азійської цивілізації на Кавказі. Головне, що потрібно виокремити, то це представлення себе у позитивному світлі перед новими народами та владою. Вірмени викликали симпатію у польських та австрійських вельмож за майстерність у торгівелі та комерції. Ця громада не несла ворожості, а навпаки- гармонійно влилась у середовище більших за розмірами та впливами націй. У своїх дослідженнях Оскар Кольберг писав, що «вірмени прийняли Польщу за свою батьківщину і були гідними її синами». Та це відбилося тим, що у ХІХ ст. через розпорошеність общин та намагання стати своїми серед інших вірмени поступово полонізувалися і не ототожнювали себе із предками, які помандрували сюди в ХІV-ХVІІ ст.

Масове переселення вірмен до Галичини припадає на середину ХІІІ ст. Серед найрозвинутіших та найвідоміших ремесел, якими займалися вірмени як на Батьківщині, так і на Покутті, були ткацтво та килимарство. Досить значний відсоток серед них становили купці та ремісники. Вони переважно торгували привізним крамом на місцевому ринку. Були вони вправними погоничами худоби з країн чорноморського узбережжя до Речі Посполитої і до німецьких міст. Окрім ремісничої діяльності вони послужили тілом та честю боротьбою на боці польсько-литовського союзу проти ворогів. Тим самим продемонстрували вірність перед королем та шляхтою.

Нами досліджено, що попри уподібнення та злиття з культурою українців, поляків, німців, євреїв вірменська громада залишила по собі солідну спадщину у вигляді архітектури та національних рис кавказького зодчества, що мають естетичний чи історичний зв'язок з вірменським

народом. Вірменські громади намагалися принаймні у побудові храмів втілити усю велич власного народу. У роботі було наведено кілька церков та костелів, які побудували вірмени на території Покуття та Прикарпаття.

Трагічним епілогом у історії вірменської групи на західноукраїнських землях стала Перша світова війна, котра у вирі постійного прориву фронтів та трьох окупацій поставила крапку в існуванні вірмен у селах та містечках. Одна частина з них покинула дідівські маєтки та переїхала углиб Польської держави, друга- поселилась у великих містах Східної Галичини, третя- загинула від рук обидвох армій.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити наступний висновок. В етнографічному дослідженні Покутського історико-етнографічного дослідження XIV-XX ст. можна виділити три періоди. Перший - хронологічно визначається як перша половина XIX століття. Це доба появи етнографічних матеріалів, які характеризують нотатки в записах мандрівників кінця XVIII- початку XIX століття, присвячені не тільки українському, а й вірменському фольклору (пісні, прислів'я, народні пісні, легенди, казки). Другий охоплює останню чверть XIX ст., коли етнографічні дослідження набули більш наукового змісту, тому дослідження могли бути задокументовані та систематизовані. У свою чергу третій період визначається як перша третина XX ст. - відбувається розробка фахової науково-методичної програми вивчення етнічних спільнот. У міжвоєнний період етнографічне вивчення Покуття базувалося на невеликих оглядах періодичних видань, виставковій діяльності та організації роботи покутських культурних організацій та колективів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Монографії, статті

1. Бажанський М.В. Творчий динамізм патріотизму моїх земляків. Від перших проявів організованих суспільних гуртків, церковних братств, ремісничих цехів - аж до «Січей», «Соколів», «Просвіт», «Рідних шкіл» та бойових формацій і політичних партій. Гаслова енциклопедія. Дітройт, 1983. С. 256
2. Бень-Дронюк А. До історії металообробних майстерень Львова *Мистецтвознавство*, 01. Львів: Науковий збірник СКІМ, 2002. С. 61-72.
3. Вечори народної ноші: Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. Довідкове видання. За редактуванням Васильчука М., Савчука М. Коломия: *Вік*, 2000. С. 93-94.
4. Виноградник Т. Вірмени Снятинщини. Івано-Франківськ, 2008. № 11. С. 54-56.
5. Гаюк І.Я. Україна, Держава: Вірмени: Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Інститут історії України. Київ: *Наукова думка*, 2018. URL: <http://history.org.ua/?termin=1.14.%202>
6. Грабовецький Б.В. Вірмени на Прикарпатті. Івано-Франківськ: *Нова Зоря*, 2000. С. 136
7. Грабовецький В.В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друге доповнене видання. Т. 2. Івано-Франківськ: *Нова Зоря*, 2002. С. 344
8. Кафедральний собор Покрови Пресвятої Богородиці(Вірменська церква) URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вірменська_церква_\(Івано-Франківськ\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вірменська_церква_(Івано-Франківськ))
9. Костел Вірменський 1706 року в місті Городенка. URL: <https://pokutia.com>

10. Кречковський Л. Етнографічна виставка Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В: Довідкове видання. За редактуванням Васильчука М., Савчука М. Коломия: *Вік*, 2000. С. 83-90.
11. Кульчицький В.С. Осуществление правосудия в армянских поселениях в Прикарпатье. Ереван, 1971. №3. С. 273.
12. Лишега Л. Вірмени в Тисмениці. URL: <https://tysmen.at.ua>
13. Мандрусяк В.М. Впродовж століття Коломия: *Гомін*, 2016. С. 76
14. Мандрусяк В.М. Колір неба. Спогади. Оповідання. Краєзнавчі матеріали. Коломия: *Гомін*, 2018. С. 69
15. Мельник Л. Виставки Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В: Довідкове видання. За редактуванням Васильчука М., Савчука М. Коломия: *Вік*, 2000. С. 128-133.
16. Монолатій І.С. Вірмени Коломійї. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Головний редактор Тарас Возняк. Львів, 2010. Вип. 62. С.73
17. Монолатій І.С. Галицько-буковинські сюжети в історії вірменської діаспори Габсбурзької монархії: спроба (ре)конструкції. Українська орієнталістика: збірник наукових праць. Київ, 2012. Вип. 6 С.142-151
18. Монолатій І.С. Фікція польсько-вірменського Станиславова в оповіді Хованця. Вірмени у Станиславові в XVII-XVIII ст. Переклад з польської. Івано-Франківськ: *Лілея-НВ*, 2008. С. 8
19. Романюк Я.І. Залуччя над Черемошем: Історико-публіцистична розповідь. Снятин: *ПрунтПринт*, 2012. С. 232
20. Савчук М.В. Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 5, літера Д. Коломия: *Вік*, 2007
21. Савчук М.В. Перша світова війна 1914-1918: стаття. Енциклопедія Коломийщини. Коломия: *Вік*, 2000. С.238

22. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Київ: *Наукова думка*, 1989. С. 299
23. Слободян О.М. Ви щось чули про пана Агопсовича? Снятин: *Голос Покуття*. 2005. С. 4.
24. Слободян О.М. Вірмени на Снятинщині: стаття. Матеріали науково-теоретичної конференції (у рамках проведення VII обласного фестивалю аматорського мистецтва «Покутські джерела»). Снятин, 2016. С. 81-91
25. Стефаник В.С. Повне зібрання творів: 3 т. В. Стефаник. Т. 2: Автобіографічні твори, поезії в прозі, публіцистика, незакінчені твори і переклади. Київ: *Видавництво Академії наук Української РСР*, 1952. С.246
26. Стефаниківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис. Керівник авторського колективу, головний редактор А. Королько. Снятин- Івано-Франківськ - Львів: *Манускрипт-Львів*, 2014. С.732
27. Теки Шнайдера. Державний архів у Кракові [РАК, TSchn, sygn. 1050 , с. 1054] (Нарис про с. Балинці)
28. Туркавський М. Етнографічна виставка Покуття в Коломиї. Переклад з польської А.Ємчук, вступна стаття М.Васильчука. Коломия: *Народний дім*, 2004. С. 40
29. Фіглевський М.К. Перші громади релігійних меншин на Снятинщині. Галицька митрополія в історії європейського християнства. Матеріали міжнародної наукової конференції (Галич 14 травня 2009). Галич: *Давній Галич*, 2009. С. 51–59.
30. Харитон В.Я. Населені пункти Снятинщини: Історичне минуле, культурні традиції, персоналії. Снятин: *ПрутПринт*, 2012. С. 304
31. Цікаві дати з історії нашого міста 1645-1809 рр. Івано-Франківськ: офіційний сайт міста. URL: <https://www.mvk.if.ua/history/4351>

32. Шмагало Р. Роль музеїв у становленні художньо-промислової освіти України наприкінці XIX - початку XX ст. (до 125-річчя Міського промислового музею у Львові) Мистецтвознавство, 99. Львів: *Науковий збірник*, 1999. С.79-93.
33. Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Видання третє, перероблене та розширене. Київ: *Критика*, 2006. С. 124.
34. Agopsowicz M. Kresowe Pokucie. Rzeczpospolita ormianska / M. Agopsowicz. Lomianki, 2014. С. 350
35. Baracz S. Dziejow Ormianskich. Tarnopol, 1869.
36. Baracz S. Żywoty sławnych Ormian w Polsce. Lwów, 1865.
37. Bohosiewicz A. Ormianska Rodzina Bohosiewiczow / A. Bohosiewicz. Krakow: Ormianskie Towarzystwo Kulturalne, 2012. С. 104
38. Katalog wystawy starozytnosci. Kolomya, 1888.
39. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny. Tom 1. Krakow, 1882.
40. Mroczko Fr. X. Sniatynszczyzna. Lwow, 1897.
41. Uchwała Senatu RP w 70. rocznicę śmierci Arcybiskupa Józefa Teofila Teodorowicza. URL: <http://www.dziedzictwo.ormianie.pl>
42. Wystawa etnograficzna Pokucia w Kolomyi przez Marcelego Turkawzkiego. Krakow: Czcionkami drukarni «Czacu», 1880. 55 s.

Періодичні видання

43. Кіщук Н.М. Кушнірство на Покутті: історичні аспекти встановлення та шляхи відродження промислу. Львів: *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 2018. Вип. 36. С. 110-112
44. Сіреджук П.С. Інвентар Снятина та його околиць 1752 року. Снятин: *Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*, 2013. Ч. 6 (20). С. 54–74.

Методична література

45. Бабій К.Н., Бахтарова А.М. Нетрадиційний урок за проективною технологією. Управління школою. Вінниця, 2007. №1. С. 22-26
46. Баханов К. Мета і завдання шкільного курсу історії України. Історія та правознавство. 2015. № 3. С. 2–4.
47. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. Київ: *Академія*, 2001. Пункти 3.7, 3.10, 3.11. С. 576
48. Десятов Т.М., Касярум Н.В., Прокопенко Л.І. Урок як основна форма навчального процесу. Черкаси: *Видавництво ЧДУ*, 2000. С. 30-40
49. Желіба О.В. Основні напрямки краєзнавче-пошукової роботи: Збірник наукових праць. Кривий Ріг: *Видавничий дім*, 2005. С. 58-63.
50. Желіба О.В. Позакласна робота з історії: особливості, об'єднання, заходи. Позакласна робота з історії в школі. Ніжин: *Редакційно-видавничий відділ НДПУ*, 2001. С. 4-17
51. Пометун О. Кооперативне навчання учнів на уроці історії. Історія в школах України. 2004. № 5. С. 55.
52. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: *Гене́за*, 2006. С. 328
53. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ, 2003. С.192
54. Пометун О. Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ, 2004. С. 192
55. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: Підручник. Київ: *Міленіум*, 2006. С. 344
56. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч.посіб. для студ. вищих пед. закл. освіти. Київ:*Академія*, 2003. С. 528

57. Чистякова В. Інтегрований урок. Луцьк: *Початкова школа*, 2007. №12. С. 23
58. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ: *Либідь*, 2002. С. 560
59. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії. Харків: ХНАДУ, 2017. С. 324

Законодавчі документи

60. Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII «Про освіту»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
61. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: [https://osv-
osvita.gov.ua](https://osv-
osvita.gov.ua)
62. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
63. Методичні рекомендації щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році. До листа Міністерства освіти і наук України від 19.08.2022 р. №1/9530-22. Додаток 9. URL: <https://www.schoollife.org.ua>
64. Наказ МОН від 19.02.2021 №235 Про затвердження типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти. URL: [https://osv-
osvita.gov.ua](https://osv-
osvita.gov.ua)

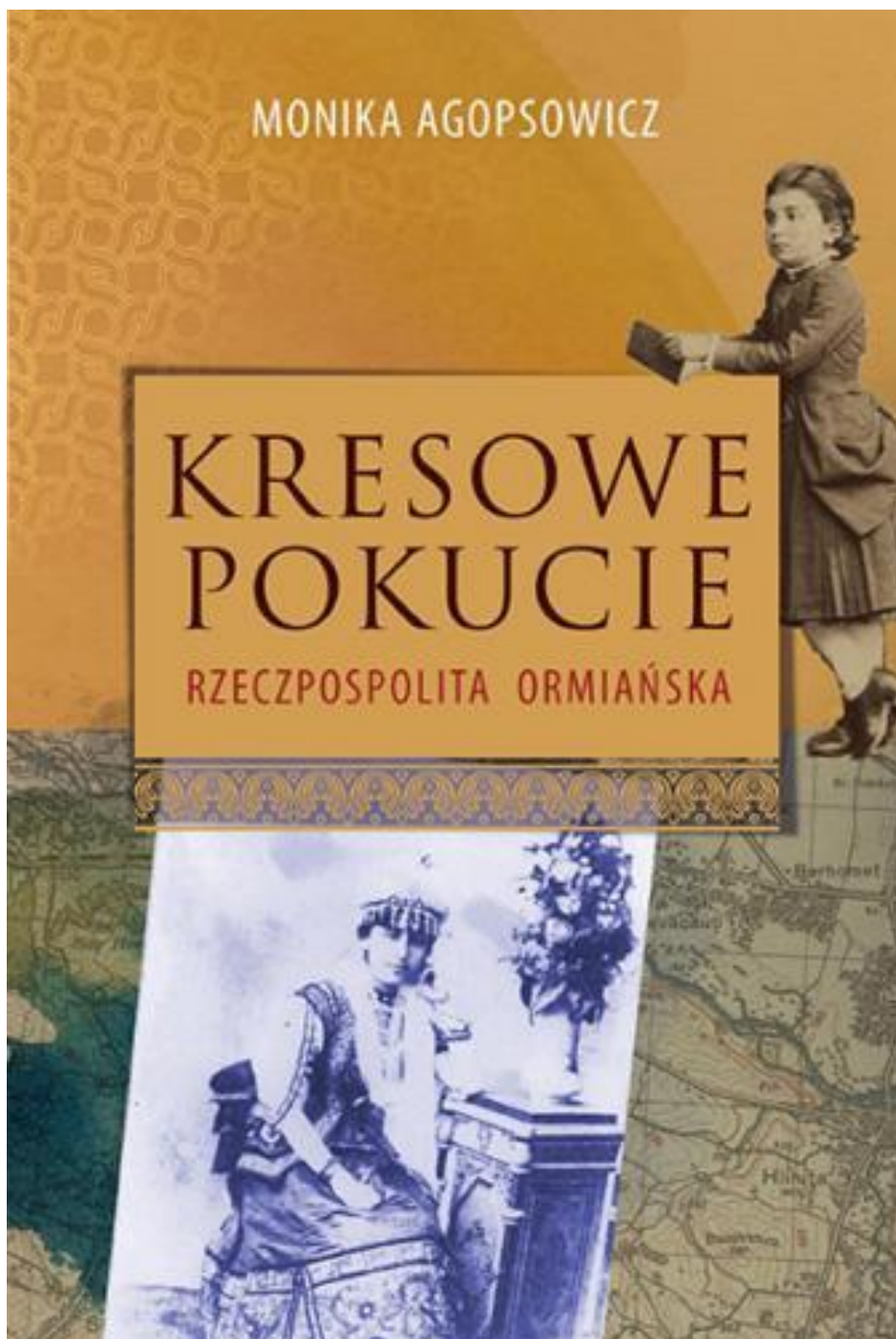
ДОДАТКИ

Додаток А. Портрет галицького історика, архівста, ченця-домініканця, вірменина за національністю Садока Баронча

Додаток Б. Обкладинка монографії польської історикині Моніки
Агопсович «Kresowe Pokucie. Rzeczpospolita ormiańska».

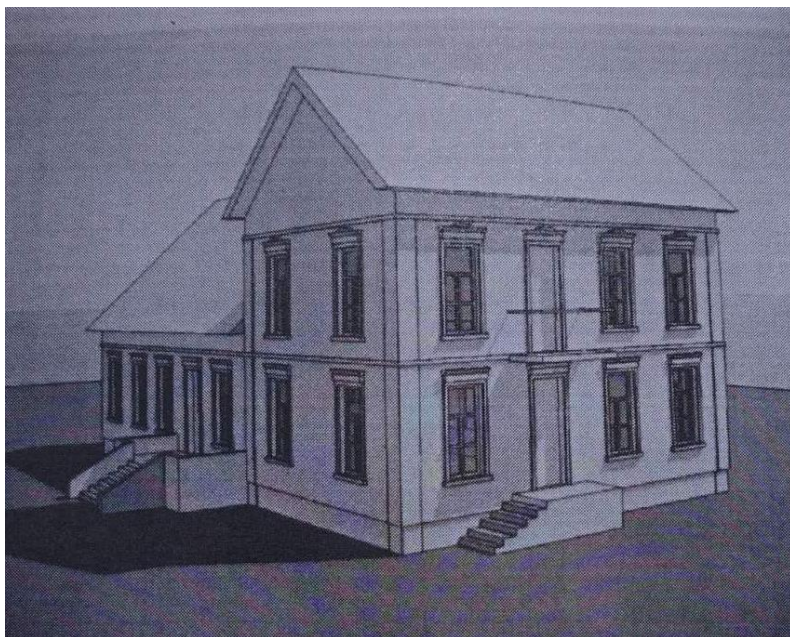
Lomianki, 2014. С. 350

Додаток В. Картина Франческо Солімена «Святий Кастан Тіенський»

Додаток Г. Дім Якуба Гассо-Агопсовича. Візуалізація. Виконала Марія Копчинська (Польща). 2009 рік (1) , с. Герб роду Гассо-Агопсовичів (2) , с. Дім Гассо-Агопсовичів в с. Кулачківці (не зберігся) (3)

1

2

3

**Додаток Д. Вілла 1930-х років. Колишній маєток Криштофовичів.
Долішнє Залуччя. 2015 рік**

Додаток Е. Агопсовичі і Лисаковські в Кобильці. 1910 рік. Стоять: Леопольд Лисаковський (посередині). Сидять (зліва): Марія Агопсович-дружина Якуба Агопсовича (в центрі), Марія Лисаковська (їхня донька). Хлопці внизу (зліва): Юліуш Агопсович – син Казимира, онук Марії та Якуба, с. Роман та Фелік Агопсович, Стефан Агопсович – син Казимира К. Агопсовича та Сабіни (в дівоцтві – Пассакас).

Додаток К. Роман Лисаковський. Кобилець. 1926 рік

**Додаток Л. Соломея Агопсовічовна в святковому вірменському строю першої половини XVIII ст. під час карнавалу. Коломия. 1886 рік. (1),
Антоніна, дочка Леокадії з Агопсовичів і Йозефк Крафта. Коломия. 19.03.1886 рік. (2), Криштоф Янович – львівський вірменин. Початок XX століття (3)**

1**2**

3

Додаток М. Портрет Василя Стефаника

**Додаток Н. Вірмени під час відзначення свята на честь Святого Антонія.
Кути. Приблизно 1900-1930 роки. Фото із Архіву польських вірменів**

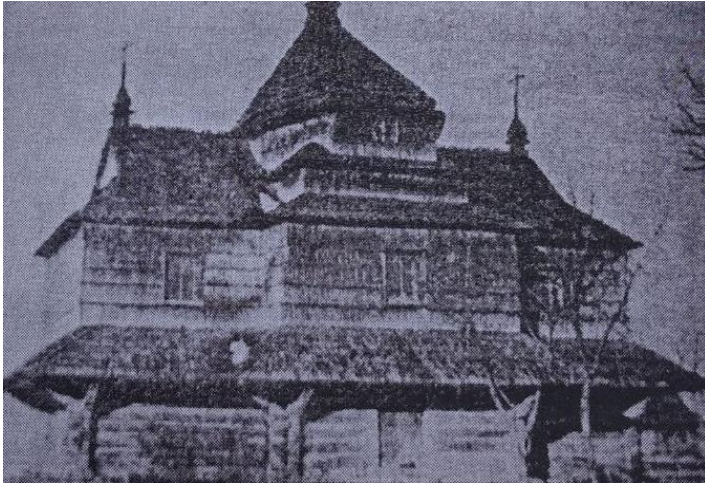

**Додаток II. Портрет міністра оборони Польщі Войцеха Ярузельського
(1968 рік)**

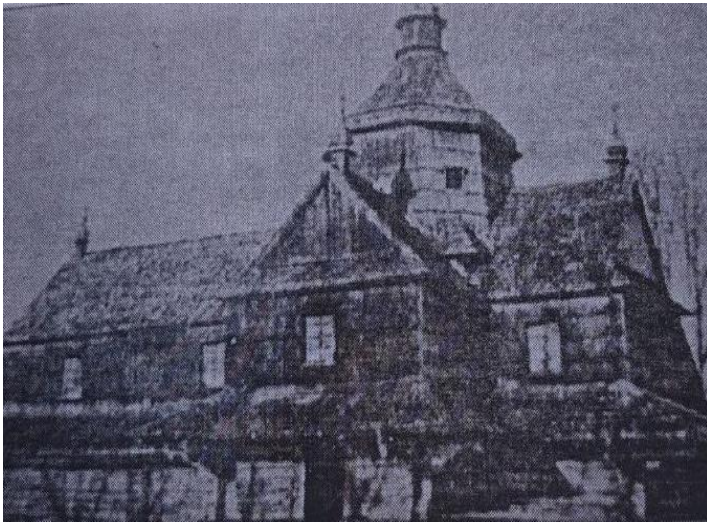
**Додаток Р. Церква Воздвиження Чесного Хреста в с.Кобилець.
Побудована в 1850 році (Знищена в 1986 році) (1), Печатка громади села
Кобилець. Оригінал діаметром 28 мм (2), Церква Успіння Пресвятої**

Богородиці в с. Назірна. Побудована в 1775 році – не збереглася (3),
Печатка уряду громадського в Назірни. Оригінал діаметром 34 мм (4)

1

2

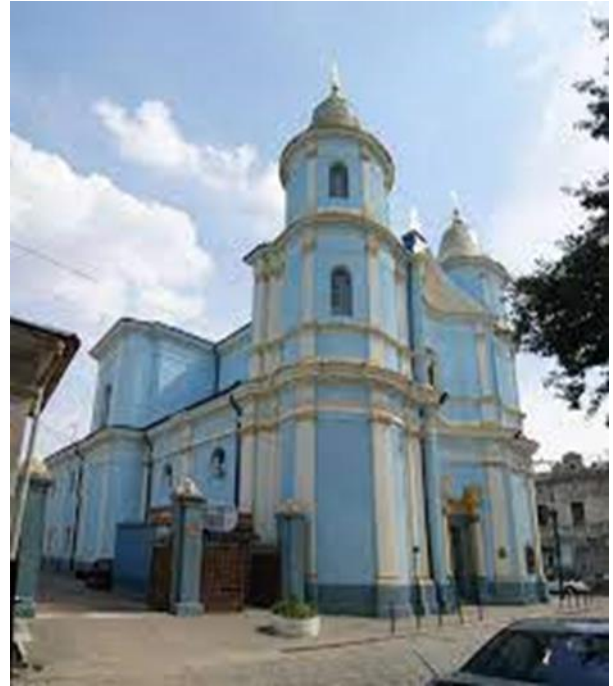

3

4

**Додаток С. Вірменська церква (нині -Покровський кафедральний собор
ПЦУ в Івано-Франківську), сучасний вигляд. 2012 рік**

Додаток Т. Фото. Вірменський костел Святого Кастаня в Тисмениці,
1920-ті роки (1), Поштівка, де зображеного вірменський костел (2)

1

2

**Додаток У. Вірменський костел в Городенці. Сучасний вигляд. 2016 рік
(1), Церква Успіння Пресвятої Бородиці в Снятині. Сучасний вигляд.
2018 рік (2)**

1

2

Додаток Ф. Якуб Туманович (1), Ян Якуб Симонович (2), Кастан Амірович (3), Йосиф Теофіль Теодорович (4), Діонізе Кастанович (5)

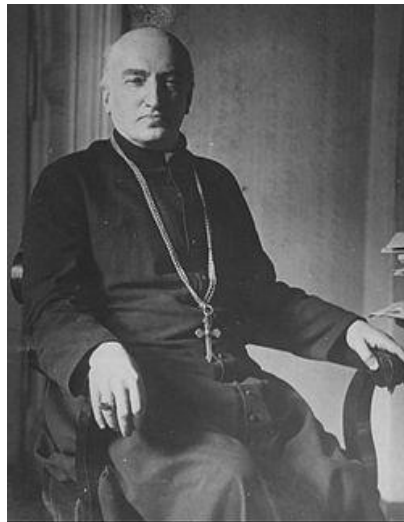
1

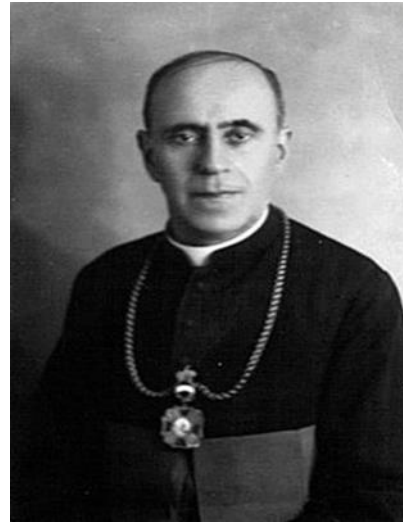
2

3

4

5

Додаток Х. Зустріч царя Франца Йосифа I на виставці (Архів Музею історії міста Коломиї) 2023 рік (1) , с. Головний павільйон етнографічної виставки 1880 року в Коломиї. Фотограф- Юліуш Дуткевич (Фото Моніки Агопсович «Kresowe Rokucie») (2) , с. Пам'ятна медаль з коломиїської виставки 1880 року. (З книги Василя Нагріного «Там, де сходило сонце імперії») (3)

1

2

3

Додаток Ц. Портрет Стефана Мойса-Росохацького

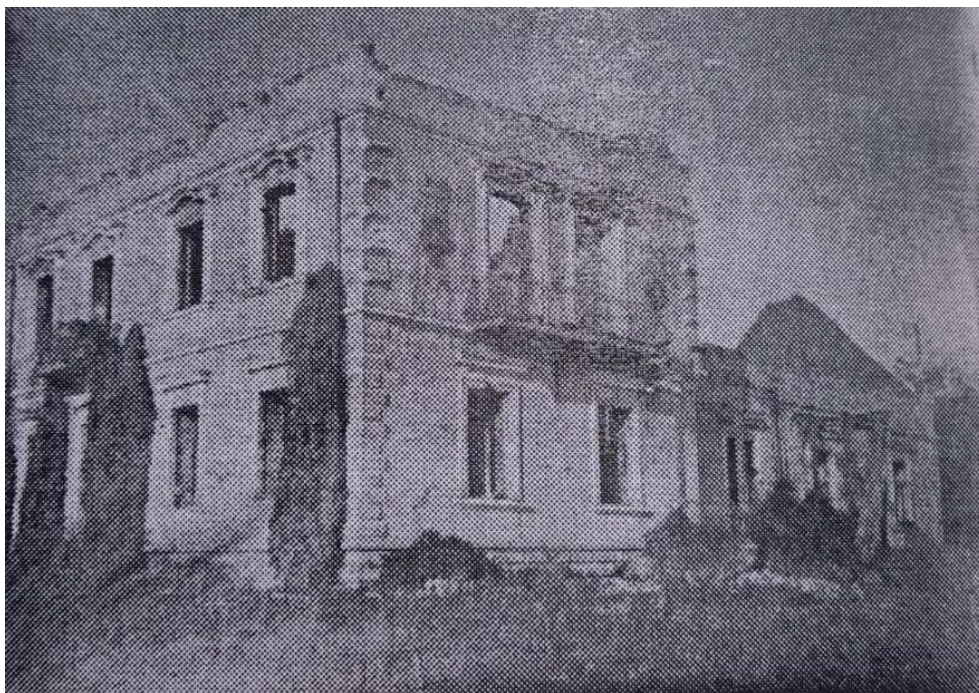
Додаток Ш. Коломия після вигнання російських військ. 1916 рік

**Додаток Щ. Роман Лисаковський (стоїть) з товаришем по службі у
австро-угорській армії. 1915 рік**

Додаток Ю. Дім Якуба Агопсовича спалений росіянами під час Першої світової війни. Фото 1917 року (з архіву Моніки Агопсович) (1), Маєток Мойс-Росохацьких в Рудниках. Рік невідомий (2)

1

2

Додаток Я. План-конспект уроку

План-конспект з предмета «Історія України»

9 клас

Тема: Вірмени в Україні та їхній вплив на суспільно-політичний, економічний та релігійний устрій.

Мета:

- навчальна:

- розширити знання про рідний край, свій населений пункт у сфері міжнаціональних зв'язків/*інформаційна*
- познайомити учнів з історією вірменської громади на українських землях/*інформаційна, хронологічна*
- розкрити причини переселення вірмен та охарактеризувати їхню поведінку на територіях, де вони осіли/*логічно-інформаційна*
- дослідити господарську діяльність вірменського населення в своєму регіоні (в нашому випадку - на Прикарпатті) (робота з історичним джерелом, розповідь вчителя, евристична бесіда)/*логічна, інформаційна, просторова*
- формувати вміння працювати з географічною картою, інформаційними картками, фотографіями/*просторова*
- проаналізувати культурну діяльність вірменської общини в Україні та її значення для українського мистецтва(на основі прийому «Мистецьке око»)/*інформаційна, просторова*

- розвивальна:

- розвивати розумові здібності учнів, пізнавальний інтерес, самостійну активність, спостережливість (кросенс, робота з таблицею, тестування)/*логічна, інформаційна*
- вдосконалити вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки/*логічна*

- виробити вміння працювати з історичними джерелами, робити висновки/*просторова, інформаційна*
- висловлювати свою точку зору, аргументувати, посилаючись на джерела, свою позицію/*логічна, особиста*
- **виховна:**
- виховувати любов та повагу до історії рідного краю/*громадянська*
- виховувати в учнів інтерес до вивчення минулого національних меншин, етнічних спільнот, що проживали чи проживають в Україні/*особиста, громадянська*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: інформаційні картки (кросенс), таблиця, зображення вірменських храмів, фото відомих представників вірменського народу, історичний документ-уривок з книги етнографа Маркелія Туркавського про вірмен, QR-код, тестування «Вірмени в Україні», роздатковий матеріал.

Основні дати:

- **301 рік** - прийняття Вірменією християнства як державної релігії
- **896-1045 рр.** - утворення вірменського царства Багратуні
- **913, 943-944 рр.** - походи руських військ на Закавказзя
- **1062 рік** - київський князь Ізяслав призвав на службу 20 тисяч вірменів для боротьби з половцями
- **XI-XVII ст.** - утворення вірменських колоній на території України
- **1230 рік** - галицький князь Лев Данилович запросив вірмен у військо для оборони східного кордону Галицько-Волинської держави
- **1367 рік** - поява вірмен в Коломиї
- **1628 рік** - король Сигізмунд III своїм привілеєм дозволяє вірменам поселитися в Снятині
- **1663-1664 рр.** - у Станіславі (нині-Івано-Франківськ) з'являються перші вірменські поселення
- **1880 рік** - Етнографічна виставка в Коломиї

- 1914-1918 рр. - Перша світова війна

Основні терміни та поняття: Вірменія, міграція, колонія, асиміляція, ополячення, караси, кобзанка, чинбарство.

Основні історичні постаті: Тиридат III Великий, Сигізмунд III, Лев Данилович, Миколай Потоцький, Садок Баронч, Якуб Гассо-Агопсович, Теодор Аксентович, Роман Лисаковський, Стефан Мойса-Росохацькі, Іван Айвазовський, Сергій Параджанов, Сергій Нігоян.

План

1. Поява вірмен в Україні
2. Перші вірменські громади на Прикарпатті

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня								
2 хв	I. Організаційний	<p>Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Підготовка робочого місця. Запис у журналі інформації щодо наявності учнів на занятті. Побаження гарного дня та успіхів у вивченні нової теми.</p> 									
5 хв	II. Перевірка домашнього завдання	<p style="text-align: center;">Заповнити таблицю</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <thead> <tr> <th>Корінні народи</th> <th>Нацменшини</th> <th>Етнічні групи</th> <th>Діаспора</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 20px;"></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Корінні народи	Нацменшини	Етнічні групи	Діаспора					<p>1. Що таке етнос, народ, нація? (<i>Костюк</i>)</p> <p>2. Кого вважають корінним населенням країни? (<i>Дячук</i>)</p> <p>3. Які особливості розміщення різних національностей</p>
Корінні народи	Нацменшини	Етнічні групи	Діаспора								

			на території України? (клас)
5 хв	III. Мотиваційний	<p>Гра-асоціація «Кросенс»</p> <p>Спробуйте відгадати про кого ми сьогодні будемо говорити впродовж уроку за допомогою цих 9 фото, які пов'язані між собою.</p> <p>ПРАВИЛЬНА ВІДПОВІДЬ - ВІРМЕНІЯ</p>	<p>Проблемне питання</p> <p>-Які зараз відносини між Україною та Вірменією? (клас)</p>
3 хв	IV.Актуалізаційний	<p>Слово вчителя/ інформаційна</p> <p>Отже, тема нашого заняття стосуватиметься Вірменії, а точніше - історія вірмен в Україні та в нашому регіоні.</p> <p>Ми дізнаємося коли на територію України прийшли перші вірменські громади, коли потрапили на Прикарпаття, чим займалися і який внесок зробили для розвитку України.</p> <p>Відомі вірмени</p> <p>1 2 3 4 5</p> <p>1-Тиридат III, 2-Іван Айвзовський, 3-Шарль Азнавур, 4-Сергій Параджанов, 5-Сергій Нігоян</p>	<p>Евристична бесіда</p> <p>1.Що ви знаєте про Вірменію та вірмен? (Симиренко)</p> <p>2.З якими народами та державами межує ця країна зараз? (Бойко)</p> <p>3.На вашу думку, що спонукало цей народ мігрувати на Захід, подалі від батьківщини? (клас)</p>
15хв	V. Вивчення нового матеріалу	<p>Розповідь вчителя/інформаційна</p> <p>1</p> <p>Вірмени на території сучасної України відомі ще із часів початку заселення її слов'янськими племенами.</p> <p>Спочатку контакти між Вірменією та Руссю були переважно військового характеру. Запровадження християнства на Русі (988) посилює її культурні,</p>	<p>Мозковий штурм</p> <p>1.Чи була вигідною дружба та співпраця між Руссю та Вірменією?</p>

		<p>політичні, економічні зв'язки з вірменами, мало вирішальне значення для формування характеру взаємовідносин народів, визначало ще одну лінію- ідейну- їх постійних зв'язків.</p> <p>У 1062 р. київський князь Ізяслав призвав на службу 20 тисяч вірменів для боротьби з половцями.</p> <p>У XI столітті після нападів сельджуків, падіння вірменської держави і антивірменської політики у Візантії значна частина вірмен переселилася на південь України, перш за все до Криму. В XI столітті окремі вірменські купці, найманці і ремісники служили у князю київському.</p> <p>Протягом XI-XVII ст. в різних регіонах сучасної України, в основному на території Західної, Правобережної України, Криму, утворюються вірменські колонії (всього відомо 70 вірменських колоній). Найбільші міста, де осіли вірмени – Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Станіслав, Чернівці.</p> <p>У Львові в 1510 році вірмени отримали від польського короля Сигізмунда I дозвіл судитися за своїм власним правом.</p> <p>Після прийняття частиною вірмен унії (1630 рік) з католицькою церквою, вірмени в Речі Посполитій поступово асимілювалися серед місцевого населення. Більшість з них ополячилися.</p> <p>Занепад вірменських колоній припадає на Першу та Другу світові війни.</p> <p>Поступове відродження починається в 1991 році.</p> <p style="text-align: center;">2</p> <p>В XII-XVII ст. на території Прикарпаття з'являються перші вірменські переселенці та освоюють</p>	<p>Чому? (<i>Остапенко</i>)</p> <p>2.Що змусило вірмен покинути Крим та рухатися далі на Захід? (<i>Семеншин</i>)</p> <p>3.Якими були відносини між вірменами та урядами і королями держав, де вони селилися? (<i>Федчак</i>)</p> <p>4.Які привілеї отримали ново-прибулі у Речі Посполитій та Угорщин? (<i>Люк</i>)</p> <p>5.Чому більшість вірмен ополячилась? (<i>Дячук</i>)</p> <p>Прийом «Мистецьке око»</p> <p>Перегляньте світлини та охарактеризуйте 2-4 реченнями риси вірменського архітектурного стилю на прикладі храмів, які побудовано ними в Україні:</p>
--	--	--	---

нові території, встановлюють відносини з тутешнім населенням.

1667 року надано письмовий привілей Андрея Потоцького на заснування в Станіславові вірменської громади й управи. Відтоді місто стає осередком торгівлі між Заходом та Сходом.

Також вони проникали на терени нашого регіону із Молодви та Волощини.

У середині XVI століття вірмени з'явилися в Тисмениці. Хоча офіційною датою вважають 1062 рік.

Вірмени могли з'явитися в Коломиї ще 1367 року, коли тут поселилося вісім вірменських родин і було створено вірменську релігійну громаду східного обряду.

Після 1374 р. тут поселяється ще одна значна група вірменів, яка жила з торгівлі і ремесла. Можливо, від XVIII ст. під впливом колонізаторської політики польської влади, яка надавала заможним вірменам дворянські титули (шляхетство), відбувалося швидке злиття вірменів з поляками.

Відомо, що в 40-х рр. XIX ст. найбільше вірменів у Східній і Західній Галичині було саме в Коломийській окрузі.

Тут їх нараховувалося 5793 осіб (щоправда, вже 1858 р. в цій окрузі - 2000 вірменів).

На етнографічній виставці 1880 р. місцеві вірмени представляли свої вироби.

Економічне становище вірменів було задовільним. У другій половині XIX – на поч. XX ст. вони мали лишень кілька крамниць продовольчих і промислових товарів, кравецькі й шевські майстерні. До початку

Львів

Харків

Івано-Франківськ

Чернівці

Робота з історичним джерелом

Скануй QR-код
Прочитайте уривок та дайте відповідь на питання:

1. Що хотів цим сказати етнограф? (Костюк)
2. Чому, попри розпорошеність, вірменська община відіграла одну головних ролей у промислі Покуття? (клас)

		<p>Першої світової війни вірмени остаточно асимілювалися.</p> <p>Свого часу відомими коломийськими вірменами були: різник Аксентович (1900-ті рр.), дідич Якуб Гассо-Агупсович (1845–1917), командор ордену Франца Йосифа, посол до Галицького сойму і Райхсрату, президент повітової ради Стефан Мойса-Росохацькі (1907 р.).</p> <p>Частина з них осіла в селах - Лисці, Рудники, Княже, Трофанівка, Балинці, Кобилець тощо.</p>	
10х в	VI. Систематизація знань		<p>Тестування «Вірмени в Україні»</p> <p>https://docs.google.com/forms</p>
3 хв	VII. Висновки	<p>Слово вчителя/інформаційна</p> <p>Вірменська громада істотно вплинула на етнічний склад українських земель.</p> <p>Шукаючи кращої долі, вірмени стали своїми серед українців та поляків, доповнили їхні мистецькі здобутки власними, підтримували економіку кількох держав, захищали ці землі як рідну батьківщину.</p> <p>Попри асиміляційні процеси, вірменська спільнота не втратила зв'язків з минулим та активно діє щодо збереження пам'яті предків.</p>	<p>Прийом «Займи позицію»</p> <p>-Чи підтримуєте ви позицію Вірменії та її уряду в питанні російсько-української війни? (клас)</p>
2 хв	VIII. Домашнє завдання		<p>Провести краєзнавчу розвідку: дізнатись у сусідів чи в інших односельчан історії, де фігурують вірмени.</p>